

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей
історичної науки

Дипломна робота

на тему:

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЗА ЧАСІВ ПРАВЛІННЯ
СИГІЗМУНДА ІІІ ТА ВЛАДИСЛАВА ІV ВАЗІВ**

Студентки 4 курсу, група ІА-41

Спеціальність 032 Історія та археологія

Бачкур Божена Олегівна

Керівник:

Дебенко Василь Зінойович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Універсальна шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Факультет _____

Кафедра _____

Освітній рівень _____

(шифр і назва)

Затверджено на засіданні

кафедри _____

Протокол №__ від _____

Завідувач кафедри _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗАВДАННЯ
НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ СТУДЕНТУ

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи Зовнішня політика Речі Посполитої за часів правління Сигізмунда III та Владислава IV Вазів

Керівник роботи _____

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

2. Перелік питань, які потрібно розробити: узагальнити та проаналізувати стан наукової розробки поставленого питання, охарактеризувати джерельну базу дослідження; визначити особливості формування зовнішньої політики Сигізмунда III та Владислава IV; з'ясувати специфічні риси зовнішньої політики Сигізмунда III та Владислава IV; охарактеризувати політику Сигізмунда III та Владислава IV та вплив Речі Посполитої на події в Європі у 1567–1648 рр

3. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ГРАФІК

№ з/п	Назва роботи	Строки виконання	Примітка
1	Вибір теми, узгодження з науковим керівником		
2	Підбір та опрацювання джерел і літератури, написання вступу		
3	Написання 1 розділу (джерельна база і історіографія)		
4	Написання 2 розділу (зовнішня політика Сигізмунда III)		
5	Написання 3 розділу (зовнішня політика Владислава IV)		
6	Узагальнення, висновки, оформлення списку використаних джерел, редагування		

Студент _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ 1. Джерела та історіографія проблеми дослідження	8
Розділ 2. Зовнішня політика речі посполитої за правління Сигізмунда III.	15
Розділ 3. Особливості зовнішньополітичного курсу Польщі за королівства Владислава IV	43
Висновки.....	56
Список використаних джерел.....	59

ВСТУП

Актуальність роботи. У XVI ст. Польща вирізнялася демократичним державним устроєм: влада належала шляхетському парламенту, а монарх обирався шляхтою на елекційних з'їздах. У 1587 р. новим королем став Сигізмунд III Ваза, започаткувавши династію, яка правила до 1672 р. Його наступником став син Владислав IV.

Польська демократія надавала права участі у владі всій шляхті (бл. 10% населення) і гарантувала свободу віросповідання. Варшавська конфедерація 1573 р. закріпила релігійну толерантність, що було унікальним явищем для Європи того часу.

Сигізмунд III Ваза правив Річчю Посполитою (1587–1632) і Швецією (1592/94–1599), однак був скинутий з шведського престолу через невизнання протестантською більшістю. Це спричинило тривалий конфлікт Польщі зі Швецією. Спроба посилити вплив у Молдові завершилась поразкою під Цецорою. Війна з Московією у часи смути принесла короткочасний успіх — поляки зайняли Москву, але були вигнані, хоча Польща зберегла контроль над Смоленщиною та Чернігівщиною. Усі ці війни не принесли відчутних вигод, навпаки — послабили державу, а союз із Габсбургами виявився не вигідним.

Владислав IV (король з 1632 р.) мав репутацію освіченого і дипломатичного правителя. Він зумів завершити війну з Московією Полянівським миром 1634 р. та відмовився від претензій на московський трон. Проте невирішене «козацьке питання» стало однією з причин повстання під проводом Богдана Хмельницького в 1648 р.

У зовнішній політиці Владислав уклав перемир'я зі Швецією у 1635 р., анулювавши не вигідні умови попереднього миру. Він також модернізував польське військо: розширив артилерію, піхоту, будував фортеці й арсенали, а також намагався створити флот. Попри прагнення до активної політики в Європі, Річ Посполита вступила у період «Золотого миру».

Під час дослідження зовнішньої політики Сигізмунда III та Владислава IV було з'ясовано, що їхні правління спричинили серйозні суперечки і політичну кризу, яка ослабила Річ Посполиту в довгостроковій перспективі.

Наукова новизна роботи полягає у повному аналізі проблем зовнішньої політики Речі Посполитої за правління Сигізмунда III та Владислава IV. Результати дослідження можуть використовуватись фахівцями з історії для подальшого комплексного вивчення зовнішньої політики Польського королівства у другій половині XVI століття.

Мета роботи: проаналізувати проблеми зовнішньої політики Сигізмунда III та Владислава IV, які привели до занепаду Речі Посполитої у період з 1567 року по 1648 роки.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено ряд *завдань*:

1. Узагальнити та проаналізувати стан наукової розробки поставленого питання, охарактеризувати джерельну базу дослідження.
2. Визначити особливості формування зовнішньої політики Сигізмунда III та Владислава IV.
3. З'ясувати специфічні риси зовнішньої політики Сигізмунда III та Владислава IV.
4. Охарактеризувати політику Сигізмунда III та Владислава IV та вплив Речі Посполитої на події в Європі у 1567 – 1648 рр.

Об'єктом роботи є проблеми зовнішньої політики Сигізмунда III та Владислава IV.

Предмет роботи – зовнішня політика Сигізмунда III та Владислава IV.

Методи дослідження, що застосовувались під час роботи над темою: загальнонаукові: аналіз, синтез, індукція та дедукція; спеціально-наукові методи: історіографічні дослідження, теоретична реконструкція, концептуалізація, прогнозування.

Практичне значення роботи: фактичний матеріал, концептуальні положення та висновки можуть бути використаними для підготовки методичних посібників.

Структура роботи. Зумовлена метою та завданнями, містить: вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел (44 позиції). Загальний обсяг роботи – 67 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження особливостей формування зовнішньополітичних дій Польського королівства за часів правління Сигізмунда III та Владислава IV Вазів, продовження інтеграції держави, яка стала однією із найвагоміших в Європі, в систему загальноєвропейських міжнародних відносин в українській історіографії тема нова [32].

Зовнішньополітичні впливи Польщі викликали інтерес дослідників, починаючи з XIX ст. В основному це праці в контексті загальноісторичних розвідок з історії королівства та дослідження епохи Ягеллонів та Вазів [1].

Умовно можна виокремити декілька етапів вивчення правління Сигізмунда III, Владислава IV та Яна Казимира у сфері зовнішньої політики і дипломатії. Згідно зазначеної теми в історіографії виділяються чотири періоди:

– Перший умовно окреслює другу половину XIX – початок XX ст. В цей час у Польщі відбувалось формування нових наукових історичних шкіл: Варшавської, Краківської, та Львівської. Їх спільною рисою було визначення східного вектору в зовнішньополітичній діяльності Сигізмунда III та Владислава IV як пріоритетного. Ці події, на думку представників цих шкіл, в подальшому призвели до занепаду Речі Посполитої. Серед праць вчених, які досліджували історію Польщі та речі Посполитої, найціннішими є праці дослідників Львівської історичної школи. Вони охоплюють окремі питання польської дипломатії нового часу. Це дослідження Л. Коланковського, Ф. Конечного, Х. Ліске, С. Паєвського, Л. Фінкеля, А. Хіршберга. Основним недоліком цих робіт слугує фрагментарність в дослідженні польської зовнішньої політики, вивчення окремих подій без їх включення до ширшого контексту [31].

Зазначену проблематику вивчали, також, у Чехії та Угорщині – у рамках національних історій. Західноєвропейські науковці не приділяли виокремлювати

історію Польщі у своїх дослідженнях, розглядаючи роль цієї країни в міжнародній політиці досить побіжно, вважаючи її периферійною [9].

– Другий етап історіографії епохи Вазів охоплює проміжок часу між Першою та Другою світовими війнами. В цей час більшість робіт присвячується вивченню тільки деяких аспектів польської дипломатії у XVI – XVII ст. етап є початком наукової діяльності авторитетної групи фахівців: О. Хапецького та В. Поцехи. Вченими було започатковано низку напрямів наукових досліджень, пов'язаних із вивченням та реконструкцією польської національної свідомості, та місця Польщі в міжнародній політиці Європи. Праці цих науковців досі залишаються актуальними.

– Початок третього періоду відноситься до часу завершення Другої Світової війни та припадає на 1950-1970-ті рр. В цей період базі довоєнної історіографічної школи формується група спеціалістів, що займаються дослідженнями соціальних, економічних та культурних процесів Речі Посполитої та її державних установ. Ця група включала, поруч із молодими істориками: Кш. Бачковським, М. Біскупом, Г. Лабудою, З. Войцеховським, А. Вищанським, так і вчених довоєнного періоду, що продовжували свою роботу, і в Польщі, і в еміграції: В. Поцеха, С. Кот, О. Халецький, А. Пшибос та ін.

Проте, в історіографії держав Західної Європи дослідження з історії Польщі та її місце у системі міжнародних відносин в цей період, як і раніше, носять фрагментарний характер. Чеські та угорські історики: А. Дівекей, В. Фельчак, Л. Контлер, Л. Марко, А. Срока, вивчали тільки окремі аспекти зовнішньої політики Вазів, у ракурсі історії Угорщини XVII ст. [9]

– Новий етап у вивченні особливостей зовнішньої політики та дипломатії Польського королівства у XVI – XVII століттях розпочався в середині 1980-х рр. та продовжується зараз. Саме на нинішньому етапі з'явилися цілий ряд досліджень, присвячених політичній історії, дипломатії та міжнародним відносинам Польщі з іншими країнами Європи. Особливо виділяються дослідження, проведені польськими істориками А. Оджувольської-Кідави, А. Мончака, С. Камінського, М. Дучмал. Сьогодні вийшли друком ряд робіт з

політичної та економічної історії Європи, в яких вагоме місце відводиться історії Польщі періоду XVI – XVII ст. У дослідженнях Г. Бірнбаума, П. Вандича, Е. Броді, Н. Девіса, Ф. Дворніка, П. Фіхтнера, У. Рішарда, розглянуто події, пов'язані з дипломатією Владислава IV у контексті європейських міжнародних відносин другої половини XVI ст. – початку XVII ст. [9].

Польська історіографія, яка окреслює історію правління Вазів, початок формування відносить до періоду, коли на престол Речі Посполитої зійшов син Івана III та Катерини Ягеллона. З самого початку виникло бачення його правління, думки та оцінки, які суттєво впливали на поширення в історії Речі Посполитої доволі негативного іміджу династії Вазів. Велика кількість спустошливих війн, які були спричинені зовнішньою політикою польської держави в XVII столітті, формування олігархії магнатів, зрив сейму через *liberum veto* [39], та нарешті – перемога Контрреформації і відхід від традицій толерантності XVI століття набуло великого поширення за часів правління правителів зі шведського королівського роду [37]. Правителів династії Вазів, найчастіше винуватять у кризі, що охопила Польську державу XVII століття. Беззаперечно, в усіх бідах, що спіткали Річ Посполиту в 1587-1668 роках, певною мірою винні правителі. Проте, зараз науковці почали не настільки критично оцінювати королів. Новий напрям дослідження історії правління та зовнішньої політики Сигизмунда III та Владислава IV, бере до уваги той фактор, що в зазначений період урядом Речі Посполитої керувало три політичних сили: монарх, палата депутатів та сенат [20].

Таким чином, останнім часом в польській історіографії народжується новий напрямок, мета якого – спроба по-новому розглянути історію володарювання династії Вазів у Речі Посполитій [38].

Українська історіографія дослідження питань зовнішньої політики Польщі, тривалий час була об'єднана в єдину історичну школу із російською, яка окреслювалась межами марксистської ідеології, та мала, швидше не етапи, а напрями розвитку:

1. Розробка та вивчення історії Польщі у XVI – XVII ст. в контексті загальної історії.

2. Розгляд взаємовідносин Польського королівства із Великим князівством Московським, Кримським ханством та Османською імперією в другій половині XVI, на початку XVII ст.

Обидва напрями розглядали зовнішню політику Польщі, її міжнародну діяльність, головним чином, в площині інтересів королівства на Сході [16].

Незважаючи на державне сусідство та давні політичні і економічні стосунки, українська історіографія ні в минулому, ні сьогодні не спромоглася подати власну цілісну українську візію польської історії. Праці з окремих проблем історії Польщі були написані М.І. Костомаровим, потім М.С. Грушевським, С. Томашівським та іншими знаними українськими дослідниками. У радянські часи дослідження проводились виключно з точки зору «партійної правди». Наприклад: вийшов друком посібник з «Історії південних та західних слов'ян», а також було перекладено українською праці деяких російських авторів, в тому числі О.Я. Манусевича. Проте, їхнє ідеологічне та політичне спрямування значно обмежувало обрії неупередженого погляду на Польщу та поляків. Багато питань, у тому числі зовнішня політика Сигізмунда III та Владислава IV Вазів, подавалися виключно в рамках негативного ставлення до Москви, з метою загарбницького захоплення територій та недотримання домовленостей. Таким чином, спотворювалася історична дійсність на догоду інтересам національної, класової та іншої боротьби. Образ поляка в ній неодмінно асоціювався з паном-шляхтичем і загарбником-експлуататором України [18].

Можна зробити висновок, що історіографія досліджуваного питання має фрагментарний характер. Важливим моментом є те, що традиційно зовнішня політика Польщі вивчається в рамках діяльності на Сході і її відносин з Великим князівством Московським та Османською імперією без урахування ролі держави в Центрально-Східній Європі.

Джерельна база дослідження складається з опублікованих наукових та публіцистичних матеріалів. Оскільки тема належить до кола малодосліджених

проблем історії Польщі, автор вдався до вивчення та використання наукових праць, посібників і підручників за редакції українських та польських авторів.

Різноманітні матеріали, в яких досліджується поставлена в роботі проблема зовнішньої політики польських королів династії Вазів у 1587 – 1648 років, дали змогу визначити основні етапи та напрямки зовнішньої політики польської корони у другій половині XVI, на початку XVII ст.

Так, професор Варшавського університету Даріуш Кузьмін у своєму дослідженні «Рід Вазів і Церква в Речі Посполитій» [36], робить спробу оцінити взаємовідносини між королями династії Ваза та Католицькою Церквою. До цих пір переважала думка, що Церква мала основний вплив на польських королів. Тобто, саме єпископи та єзуїти повністю формували релігійну політику Сигізмунда III, Владислава IV та Яна Казимира. Королям же була властивою слабкість, покірність католицькому духовенству та сліпа релігійність. Проте, дослідження Даріуша Кузьміна доводять, що картина була, безумовно, іншою.

Це дослідження досить цікаве, хоча й, не вичерпує тему до кінця. Водночас, це перше окреме дослідження, яке стосується родини Ваза та Католицької Церкви [10].

Визначною є також робота видатного англійського історика Нормана Дейвіса «Боже ігрище. Історія Польщі» [17]. Вчений навчався у Ягелонському університеті Кракова, мав змогу познайомитись із баченням історії правління династії Ваза вивчаючи дану історичну ситуацію. У своїй книзі Норман наголошує на взаємозв'язку соціальних, економічних, культурних, інституційних, військових і політичних чинників, що мали велике значення для формування зовнішньої та внутрішньої політики у Польщі в різні періоди історії.

Головним постулатом вченого є теза, що справжній дослідник має бути вільним від тиску чужих знань та політичних обставин, які за його словами, заважають формуванню незалежних поглядів. Однією з таких проблем є ретроспективне трактування окремих історичних періодів, яке, на його думку, особливо стосується історії Польщі.

Дейвіс Норман підкреслює, що британські та американські історики, повинні цікавитися країною, яка займала одне з центральних місць в європейських справах та створила значні етнічні меншини в Британії та США, переживши величезний етап європейських збурень. Він зазначає, що історія Польщі, як і багатьох інших країн, що не мають великої політичної влади та авторитету, здебільшого зводилась до уривчастого потоку новин. Англомовному світові їх зазвичай подавали німці чи росіяни, намагаючись виправдати свої неприємства, або поляки та євреї, які обстоювали свої окремі питання.

Саме тому дослідження Дейвіса, викладене в книзі «Боже ігрище. Історія Польщі» має велике значення для істориків та широкого кола читачів, яких зацікавить розвиток та становлення цієї країни впродовж багатьох століть.

Велика частка досліджень зовнішньої політики Сигізмунда III та Владислава IV Вазів належить доктору історичних наук, професору Миколі Григоровичу Крикуну та доктору історичних наук, професору Леоніду Опанасовичу Зашкільняку [9]. У своїх роботах науковці відзначають, що пріоритетне місце в зовнішній політиці Польського королівства, як і Великого князівства Литовського, протягом XVI та першої половини XVII ст., надавалось відносинам із Московською державою. На їх першому етапі йшлося про боротьбу з нею Князівства, підтриманого Польщею, за володіння великоруськими землями (передусім Смоленською), розташованими на схід від Князівства, й українськими землями над Десною (Чернігово-Сіверщиною). Між Московським царством та королівством Польським постійно відбувалися збройні сутички, великою мірою спричинені недотриманням московськими правителями домовленостей. Також у своїх роботах науковці значної мірою спростовують стале твердження про повноцінну участь короля Сигізмунда у авантурі зі Лжедмитрієм.

Роботи кандидатки історичних наук О. М. Звягіної – великий екскурс у історію Речі Посполитої XVI століття [10]. У них подано історичні факти, що передували приходу до влади династії Вазів, які мали шведське походження, освіту та виховання. Це на думку авторки, значною мірою зумовило виникнення багатьох проблем, у період правління Сигізмунда III та Владислава IV. Зокрема,

в дисертації досліджено місце та роль Польщі у міжнародній політиці, що передували правлінню Вазів.

Вивчення дипломатичних особливостей правителів Польщі у період, який досліджується у даній кваліфікаційній роботі, доволі обширно представлене в роботах В. Смоля, В. Степанкова, В. Горобця та Т. Чухліба [1]. Автори розглядають минулі «зіткнення народів» в соціокультурному контексті, який дозволяє включити історію міжнародних відносин, як складову політичної історії, у новітню систему координат історичної науки.

Польський професор Пьотр Кріль у своїй роботі «Річ Посполита обох народів» відзначає, що до середини XVII ст. Річ Посполита займала високу позицію на міжнародній арені. Цим вона завдячувала мудрій внутрішній і зовнішній політиці Ягеллонів, успіхам зброї у війнах з Московією, Швецією і Туреччиною, а також великій території [13]. Проблема українсько-польських відносин і пробудження української нації викликала значний інтерес серед польських істориків на зламі століть. Дослідники дві суперечливі позиції щодо зовнішньої політики Сигізмунда III та Владислава IV Ваза: одні вбачали необхідність реформування Речі Посполитої, інші наголошували на потребі перебудови державної системи на ефективнішу. Опрацьовані інтернет-публікації, які висвітлюють політичні постаті цих польських королів, дають змогу зробити висновок: суперечливі оцінки їхньої зовнішньополітичної діяльності зумовлені недостатньою обізнаністю та ідеологічними суперечками, пов'язаними з періодом їхнього правління.

Очевидно, що джерельна база з цієї тематики ще недостатньо досліджена й потребує ширшого аналізу та систематизації.

РОЗДІЛ 2

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЗА ПРАВЛІННЯ СИГІЗМУНДА ІІІ

У 1570 році припинилась багаторічна боротьба за контроль над Балтійським морем, яка знекровила всі сторони конфлікту. Між Річчю Посполитою та Московією було укладене трирічне перемир'я, між Швецією та Данією було підписано мирну угоду у Щецині. Відповідно до цих домовленостей Лівонію було поділено: за Данією залишився острів Езель, а Швеція встановила контроль над Естонією разом із Ревелем та островом Даго. Під владою Великого князівства Московського опинилась Нарва. До Речі Посполитої відійшла більша частина Лівонії разом з Ригою, а Курляндія і Семигалія ще до поділів залишалися польськими володіннями. Незважаючи на те, що війна формально закінчилася, боротьба за панування в Балтійському регіоні тривала ще багато років – з другої половини XVI століття Балтійське море стало об'єктом суперництва між Данією, Швецією, Московією та Польсько-Литовською державою і протягом тривалого часу було предметом зовнішньої політики держав регіону [24]. Головною метою цієї конкуренції було заволодіння контролем над торговельними шляхами та отримання пов'язаних з цим зисків: контроль над здійсненням торгівлі та стягнення митних зборів. Територія мала не тільки величезний економічний потенціал, вона була важливою в політичному і стратегічному вимірах, оскільки була посередником у торгівлі між Західною та Північною Європою та Сходом [40].

Передчасна смерть Стефана Баторія у 1586 році викликала гостру боротьбу за польську корону, яка спалахнула з новою силою. Головними опонентами стали родина Зборовських, партія єпископів, нунцій Ганнібал з Капуї та чимало протестантів, які підтримували кандидатуру Максиміліана ІІІ Габсбурга. Їм протистояв шляхетський табір Яна Замойського, що представляв позицію релігійного «толерантизму». Проте, польська «толерантність» навряд чи була

успішною, оскільки вона фактично стала виявом глибоких суперечностей у політичному житті Польщі та паралічу її політичної системи. Політичну ситуацію Європи цього періоду ілюструє карта (див. Додаток А).

Розпочалася велика політична «гра», до якої вступили європейські престולי. Так, великий поширювач Священної Інквізиції та окатоличення Європи, король Іспанії Філіп II, надіслав до Польщі через Прагу 100 тисяч дукатів для належної підтримки австрійського ставленика Максиміліана III. Натомість, вдова Стефана Баторія, королева Анна, остання з династії Ягеллонів, бачила на польському престолі свого племінника князя Сигізмунда Вазу. Ян Замойський, разом із Анною Ягеллонкою став головним прихильником обрання на престол шведського принца, оскільки сподівався повторити модель зі Стефаном Баторієм, який, попри католицизм, ворожим до Габсбургів. Таким чином, могло зберегтися домінування шляхти, достатнє для контролю над Річчю Посполитою. Водночас, Замойський до останнього не вірив у те, що шведський принц дійсно прибуде до Польщі та займе трон. У такому разі, шляхта, безумовно, проголосила б королем саме Замойського. Кандидатура Сигізмунда також викликала рішучий спротив Москви. Цар Московії побоювався, що польсько-шведський союз стане причиною її поразки в Європі [35].

Отже, 30 червня 1587 року у Варшаві велика група виборців підтримала кандидатуру Сигізмунда Вази, а 19 серпня – частина шляхти проголосила його королем. Проте, через три дні прихильники Максиміліана III провели повторні вибори та Річ Посполита де-факто отримала двох претендентів на престол. Хто з них правитиме, вирішувала сила зброї. Таким чином, від перших днів свого правління король Сигізмунд III опинився у самому центрі зовнішньополітичних викликів та внутрішньополітичних збройних сутичок, які підбурювались зовні.

Досить швидко Гданськ підтримав Сигізмунда, насамперед тому, що у 1587 році Габсбурги становили серйозну загрозу для союзників міста – Данії та Нідерландів, оскільки планували вторгнення в Балтійське море, з метою порушення балансу сил. Крім того, Гданськ давно мав добрі стосунки зі Швецією, яку наприкінці XVI століття вважали державою з обмеженим потенціалом. Саме

тому шведський принц династії Ваза вважався ідеальним кандидатом, який не мав ресурсів, здатних змінити політичний баланс Республіки Польща [34].

15 вересня 1587 р. Сигізмунд підписав «Кальмарський статут», наприкінці року прибув до Кракова, де 21 грудня відбулася урочиста коронація. Ян Замойський однозначно підтримав Сигізмунда, не вважаючи його серйозним політичним опонентом.

24 січня 1588 р. під Бичиною гетьманські війська здобули перемогу та взяли в полон австрійського претендента на польський престол. Це означало остаточну поразку кандидатури Габсбургів на корону Речі Посполитої. А після підписання 9 березня 1589 року Битомсько-Бендзінської угоди, австрійська сторона офіційно відмовилася від претензій на польський престол і від укладання угод із Москвою, що шкодили б Речі Посполитій. Таким чином, уже з перших днів правління молодого монарха сформувалися напрямки та пріоритети зовнішньої політики Польщі на десятиліття вперед. Ця домовленість також дозволила Польщі в подальші роки реалізувати низку успішних кроків на інших дипломатичних фронтах [33].

Сигізмунд III Ваза зайняв престол у 22-річному віці, не маючи ні досвіду, ні достатньо прихильників, щоб утвердитися в польській політиці. Молодий правитель розпочав своє правління із вирішення нагального питання: отримання прибутків з королівських земель, оскільки потребував забезпечення матеріальної основи своєї незалежної політики. Перший сейм, на якому Сигізмунд III був коронований, все ще проходив під диктатом шляхетського табору, проте, молодий король швидко створив власну партію, до якої увійшли, зокрема, віце-канцлер Ян Тарновський та єпископ Єжи Радзивілл. Швидко стало зрозуміло, що Сигізмунд мав намір будувати свою владу на тісній співпраці з Габсбургами. Цей факт призвів до гострої суперечки із гетьманом Яном Замойським.

Новий правитель був також вірним ідеалам об'єднаної католицької Європи та старомодного суспільного ладу, що зовсім не подобалось дворянській партії, яка завдяки протестантській революції здобула сильні позиції серед усіх соціальних станів. Крім того, в оточенні молодого короля було багато іноземців,

він був прихильником німецької мови, що ще більше підбурювало проти нього польську шляхту [14].

Згодом стало зрозуміло, що Сигізмунд планує захопити престол у Швеції, створивши, таким чином, сильний блок католицьких держав у Балтійському регіоні, аби, співпрацюючи з Габсбургами, реально протидіяти пануванню протестантських сил у Європі. Такі плани відкривали для Польщі, можливість зупинити її прогресуючу маргіналізацію в європейській торгівлі і економіці. У союзі зі Швецією, Річ Посполита могла б протистояти не тільки Москві, а й навіть Данії, що володіла Ересунном, а також розраховувати на підтримку з боку Іспанії та Ганзи в ослабленні фінансового панування Нідерландів. На жаль, одразу після вступу Сигізмунда III Вази на престол сталася фатальна подія: поразка Великої іспанської Армади під Гравелліном у липні 1588 року. Слід підкреслити, що з польської точки зору, ця поразка мала серйозне значення, хоча на цей факт рідко звертають увага. Її наслідком стало блокування виходу католицькій Іспанії до Північного і Балтійського морів. Це означало, що Англія та Нідерланди перетворили Північну Європу на справжній оплот протестантизму.

Другий факт: поразка Великої Армади замкнула Польщу та Литву у геополітичну та економічну пастку на декілька наступних століть. Хоч Габсбурги ще неодноразово (особливо в першій половині XVII ст.) намагалися відновити наступ на Північне та Балтійське моря, у них ніколи не було для цього достатніх сил, ресурсів, а головне – істотної переваги над опонентами.

Отже, велика поразка Іспанії значно ускладнила плани Сигізмунда III, проте їх не зруйнувала. У розрахунки молодого короля входило, хоча б те, що, об'єднавши сили Польщі та Швеції, можна буде протистояти Данії, яка керує Ересунном, Нідерландам, які домінують в торгівлі та фінансах, та Московії, яка поступово послаблювала позиції. Звісно, плани були надто амбітними, але вони мали під собою реальні підстави: взяти під контроль все Балтійське море, особливо, враховувати, що поразка Великої Армади не означала кінець інтересу Іспанії до Балтійського регіону. Навпаки, для Мадрида стало ще більше зрозумілим, що усунення голландського та англійського контролю над торгівлею

в північній Європі, таке ж важливе, як транспортування срібла з Перу. На жаль, суттєвим ускладненням для реалізації таких планів було відносно слабе становище династії Ваза, яку багато хто сприймав як вискочок або узурпаторів, які отримали корону випадково. Наприклад, Іван Грозний навіть не приймав шведських посланців особисто, він направляв їх до керівників сусідніх зі Швецією московських провінцій [44].

Тому Вази були дуже зацікавлені у прихильності Габсбургів, плануючи за їхньої підтримки зміцнити своє становище. Саме тоді Швеція шукала опори переважно в державах, які знаходились під владою Габсбургів, а це, відповідно, робило її союзником Речі Посполитої. На жаль, згодом поразка династії Ваза в балтійській політиці призвела до того, що Швеція в XVII столітті остаточно повернулася у бік Франції, оскільки лише Франція могла підтримати її в тривалому конфлікті з Данією [33]

Таким чином, думки Сигізмунда III із самого початку були зосереджені передусім на Швеції, проте досить швидко королю довелося зайнятися пожежною ситуацією на південних кордонах Польщі. В серпні 1589 р. на Русь та Поділля обрушилася турецько-татарська навала, яка була спровокована попередніми втечами козаків, що перебували під владою Речі Посполитої, і фінансувалася Москвою, яка побоювалася союзу Польщі зі Швецією.

Король Сигізмунд III не зміг особисто вирушити на допомогу, оскільки змушений був поїхати до Лівонії, щоб зустрітися у Ревелі зі своїм батьком, королем Швеції Яна III. На жаль, реальної користі ця зустріч не принесла, оскільки у Сигізмунда III не було згоди сейму на укладення союзу. Попри те, що Москва, яка похитнулася після смерті Івана IV Грозного, та втратила Нарву, здавалася досить легкою мішенню для нападу, у 1590 році Ян III був змушений воювати самотійно і Швеція втратила частину раніше окупованих територій, хоча Нарву зберегла.

Водночас, Сигізмунду III вдалося уникнути першої війни із Туреччиною та татарами на початку свого правління. Значною мірою це стало можливим завдяки англійському посланнику Едварду Бартону, який мав вплив на Великого візира в

Стамбулі. Англія та Голландія потребували польського зерна та лісу, з якого будували кораблі, необхідні для війни з Філіпом II Габсбургом. Отже, ця ситуація принесла вигоду Польщі: у довгостроковій перспективі це означало, що англійські чи голландські дипломати в Стамбулі могли не тільки зупинити вторгнення до Польщі, а й спровокувати його, що й сталося у XVII ст [21].

Після повернення з Ревеля, Сигізмунд III Ваза почав домагатися належного прибутку. З цією метою, у 1590 році була прийнята окрема конституція, яка підтримувала право короля на «третю частину» доходу з усіх орендованих королівських земель. На той час додаткові доходи держави були такими ж мізерними, як і королівські, а фінансові можливості польського казначейства залишалися досить обмеженими й несприятливими для правителя, який мав ідеї створення християнської Республіки.

Після зняття загрози війни з Туреччиною, головним завданням короля стало відкликання надзвичайних повноважень, наданих Замойському у зв'язку з очікуваними діями на південному сході країни. Королю також вдалося схилити на свій бік Криштофа Радзивілла та Яна Тарновського, надавши їм ключові позиції у Великому Князівстві Литовському. Це, своєю чергою, спричинило ще більшу опозицію з боку Яна Замойського. Прихильники останнього почали поширювати чутки про нібито намір Сигізмунда III зректися польської корони на користь Габсбургів. Проте таких планів не існувало. Навпаки — головним бажанням Сигізмунда було одночасне володарювання в Польщі та Швеції після смерті батька і, об'єднавши сили, здобути повний контроль над Московією. Унаслідок протистояння королівської партії та шляхти, очолюваної Замойським, договір Байтом-Бендзінський був затверджений лише у 1598 році.

Звичайно, цей план був не дуже обачним, але не слід забувати, що польський союз зі Швецією на той час здавався представнику династії Ваза природним кроком у ворожій діяльності Данії, яка, як правило, шукала домовленостей із Московією та планувала використати її для повернення Нарви. Сигізмунд III усвідомлював, що позиції Гданська та його протестантських союзників надто сильні, а війна з Туреччиною, у підсумку, мала всі шанси на

успіх. Таким чином, Нарва в руках Польщі могла повністю відрізати Московію від важливих активів. З цього стає зрозумілим, що ідея нейтралізації східного сусіда на той час була доречною, проте відволікала Польщу від співпраці з Габсбургами у більш нагальних питаннях.

Прагнення утвердити співпрацю з Габсбургами, яка мала забезпечити реалізацію планів на Сході, змусило Сигізмунда III укріпити цей союз шлюбом. Вибір припав на племінницю імператора — Анну Габсбург, з якою польський король взяв шлюб 3 травня 1592 р. у Відні, а офіційна церемонія відбулася 31 травня у Вавелі [44].

Не можна, однак, забувати, що амбітні зовнішньополітичні плани молодого короля не мали належної підтримки з боку шляхти, яку очолював Замойський. Він постійно підбурював суспільство з питань віри. Разом із чутками про нібито відмову від польської корони на користь Габсбургів, це створювало значні перешкоди для внутрішніх і зовнішніх рішень Сигізмунда III.

У червні 1592 р. у Варшаві зібрався сейм, який отримав назву інквізиційного, проте, всупереч назві, не мав жодного стосунку до відступництва від віри, а відзначився критикою короля та його династичних намірів. Питання віри також розглядалися, зокрема сутички з протестантами, але в другорядному порядку. На жаль, Сигізмунд не виконав рішень єпископських судів і не змусив протестантів повернути пограбоване майно, проте надавав підтримку Реформації у всіх можливих формах. Формально сейм завершився досягненням згоди між королем і гетьманом Замойським, але фактично внутрішній конфлікт зберігся і був далеким від розв'язання.

У 1591 році було відкрито нові родовища міді в Міджіянці поблизу Кієля. Ця подія мала велике значення, передусім у військовому аспекті. Завдяки видобутку міді польська армія змогла розпочати виробництво зброї та боєприпасів, незалежно від іноземних постачань. Важливо й те, що дохід від розробки надходив до скарбниці Краківських єпископів, які традиційно підтримували політичний лад у Польщі [28].

17 листопада 1592 року в Стокгольмі помер король Ян III Ваза. Сигізмунд III мав вирушити до Швеції, щоб прийняти батьківський престол та реалізувати плани об'єднання двох королівств. Проте в Польщі зберігалася тривога, навіть серед прихильників короля, щодо можливого повторення історії з Генріхом Валуа. Та справжні причини були глибшими: Швеція на той час залишалася бідною країною, яка не приваблювала як об'єкт управління. Головними багатствами Швеції у XVI столітті були мідь та залізо, проте економіка залишалася переважно аграрною і примітивною. Традиційно, низькі економічні можливості спонукали Швецію шукати доходів через війни і вторгнення, що відкривали доступ до нових ресурсів. Наприклад, метою окупації Нарви у 1581 році було отримання Стокгольмом прибутку від митних і портових зборів. Проте поразка означала, що в наступному столітті основним джерелом збагачення Швеції знову стали завоювання.

Ще однією перешкодою, що заважала швидкій поїздки Сигізмунда III до Швеції, була необхідність отримання офіційної згоди сейму. Та й у самій Швеції відбувалися події, які не сприяли легкому наслідуванню престолу. Після смерті батька шведські лютерани зібралися в Уппсалі та проголосили Швецію протестантською державою. Крім того, дядько Сигізмунда — Карл Седерманландський — постійно чинив опір, від самого початку маючи намір захопити владу в країні. Таким чином, Сигізмунд III зіткнувся з потужною опозицією.

Тому, маючи на меті ширший геополітичний проєкт, обережний король пообіцяв зберігати релігійну толерантність. Завдяки цій обіцянці він нарешті отримав дозвіл на коронацію, і в лютому 1594 року в Уппсалі відбулася урочиста коронація Сигізмунда III та Анни. Було укладено союз між Річчю Посполитою та Швецією. Це стало безпрецедентною подією, що відкривала абсолютно нову главу боротьби за уникнення не лише економічної та комерційної, а й політичної маргіналізації. Польща, Литва та Швеція, об'єднавшись у союз, утворили великий блок держав, що загрожували Московії, а також Данії. Таким чином, династія

Рюриковичів у Московії опинилася ізольованою від Європи, а єдиною «життєвою лінією», яка з'єднувала її з рештою континенту, було Полярне Біле море [44].

Таким чином, маючи контроль над більшою частиною Балтійського моря, держави-союзники могли обґрунтовано розраховувати на зміну балансу сил у регіоні та послаблення впливу Нідерландів, з якими співпрацювала Данія. Швеція мала значно більший флот, ніж Польща, а її боєздатна армія давала надію, що Московія, нарешті, може бути переможена і підпорядкована Риму.

На той час уже кілька років тривали інтенсивні переговори з представниками православ'я зі східних провінцій Речі Посполитої щодо запропонованого церковного союзу. Цей союз мав стати моделлю для майбутнього впровадження у всіх російських землях.

Великий проєкт Сигізмунда III, однак, постійно натрапляв на лютеранську опозицію в Швеції та шляхетську в Польщі. Наприклад, лютеранська опозиція була незадоволена тим, що Сигізмунд III досить швидко відмовився від обіцянок, почав підтримувати католицькі університети та політиків, а також керував країною через особистих секретарів.

Після повернення короля до Польщі владу в Швеції здійснювала Державна рада під керівництвом регента Карла Седерманландського, проте це не знімало конфлікту, оскільки регент бачив у ситуації шанс на узурпацію влади. Після повернення до Польщі Сигізмунд III мав намір використати час для зміцнення своєї влади і терпляче чекав на переговори щодо церковного союзу. Проте відсутність короля в Польщі використав на свою користь гетьман Ян Замойський, який, як головнокомандувач армії, прагнув якнайшвидше вирушити до Молдови.

Також із 1593 року тривав великий наступ Османської імперії проти Австрії, а імператор та Папа намагалися залучити Річ Посполиту до нової антитурецької коаліції. Проте гетьман Замойський висунув нереалістичні умови ведення переговорів — швидше за все, через бажання вжити незалежних дій. Війна з Туреччиною справді була одним із пріоритетів Співдружності, але, на жаль, для Польщі в той момент пріоритетом було збереження крихкого становища у Швеції та спільні дії проти Москви. Карл Седерманландський не надавав

належного значення досягненням війни проти московського царя Федора, тож його позиція сприяла тому, що мирний договір, підписаний у травні 1595 року, відновив права Москви на контроль над щойно звільненими територіями.

А гетьман Замойський добре розумів, що, залучаючи польську армію до війни з Туреччиною, ускладнює північну стратегію Сигізмунда, оскільки Польща не мала достатньо ресурсів для війни на два фронти. Таким чином, «правильні» військові дії гетьмана насправді зірвали реалізацію північного проєкту Сигізмунда III, хоч і виглядали виправданими з політичного погляду [15].

У 1595 році турки розпочали наступ на Молдову та Валахію, маючи намір включити ці території до складу Османської імперії як провінції. Польща традиційно захищала Молдову, оскільки вона відігравала роль буфера проти османського наступу. Сейм зібрав податки на майбутню експедицію, яку розпочали влітку 1595 року. Протягом понад чверті століття Молдова була театром воєнних дій для Польщі. У грудні 1595 року в Римі Папа Климент VIII схвалив положення Унії, які поєднували православну церкву у Співдружності з католицькою. Це стало великим успіхом Сигізмунда III та всієї польсько-литовської Співдружності. Вона стала оплотом латинської цивілізації в регіоні, створивши культурний і релігійний фундамент для великого проєкту, який намагався реалізувати перший представник династії Ваза на польському престолі. Зрештою, навіть Замойський прийняв ідею Унії та підтримав її. Таким чином, Унія стала не лише визначною релігійною подією, а й шедевром східної політики Сигізмунда III Вази: без залучення Москви до католицької ліги націй було неможливо усунути глибинні причини антагонізмів або витіснити мусульман із Європи [40].

Програму Сигізмунда III можна назвати максималістичною, однак цей максималізм був реалістичним відображенням ставлення Польщі до Москви. Король династії Ваза розумів, що якщо Польща не підкорить Москву та не диктуватиме їй умови, то сама стане її жертвою.

На жаль, у Швеції ситуація розвивалась у негативному напрямку. Лідер лютеранського табору, регент Карл Седерманландський, не хотів союзу з

Польщею та Литвою, а поширення католицизму суперечило його переконанням. У 1595 році шведський парламент — Риксдаг — незаконно припинив правління Сигізмунда, ухваливши відповідне рішення. Таким чином, Карл підбурював населення проти “папістів”. У 1596 році Сигізмунд III надіслав до Швеції представників із закликом підкоритися законному монарху, однак, крім державної ради, більшість населення підтримувала регента. Швеція опинилася на межі громадянської війни, а Сигізмунд не зміг вчасно вжити рішучих дій. Спочатку він сам себе заспокоював, вважаючи, що конфлікт у Швеції вичерпається без його втручання. Проте вже у 1597 році опозиційний парламент, який підтримував Карла, знову зібрався. Сигізмунд III мусив якомога швидше вирушити до Швеції, щоб відновити порядок. Засідання сейму з березня по квітень 1598 р. дало згоду на поїздку, однак основна проблема полягала у відсутності коштів для утримання армії, на відміну від Замойського чи інших магнатів. Сили, які вдалося зібрати, були скромними — лише 4 тисячі солдатів, у той час як під час війни з Московією шведська армія мала значно чисельніші війська. Сигізмунд недооцінив опонента і змушений був укласти домовленості на його умовах. Переможений, він залишив Швецію в жовтні, а його прихильники, на жаль, були засуджені до маргіналізації.

Попри те, що шведський Риксдаг позбавив Сигізмунда III престолу в липні 1599 року, водночас була подана пропозиція визнати малолітнього принца Владислава спадкоємцем — за умови постійного проживання в Швеції та виховання в лютеранській вірі. Проте Сигізмунд III, для якого питання віри було принциповим, категорично відмовився. Він добре розумів, що залишений напризволяще Владислав не зможе правити самотійно. Уже в 1599 році шведський парламент оголосив про детронізацію Сигізмунда, а через рік було обрано нового короля-узурпатора — Карла IX, який із самого початку не прагнув війни з Московією.

У 1598 році помер останній представник династії Рюриковичів у Московії, і країна опинилася в періоді глибокої кризи [7]. Це давало великий шанс для перемоги або, як планував Сигізмунд III — включення Московії у світ латинської цивілізації. Швеція та її основна експортна продукція не становили, як у випадку з

Московією, прямої конкуренції для Польщі та Литви, проте альянс Варшави зі Стокгольмом був природною системою, яка могла допомогти подолати головні спільні геополітичні виклики. Навіть якби ідея союзу з православ'ям не увінчалась успіхом, католицький блок на сході Європи мав реальні шанси створити значну противагу протестантському табору, що стрімко розростався, і у співпраці з Габсбургами значно зміцнити позиції Польщі на міжнародній арені. У цьому випадку, впливаючи на значну частину країн Європи, Річ Посполита мала всі шанси послабити підливні прагнення своїх ворогів і нейтралізувати наслідки протестантської революції.

Після поразки на півночі восени 1599 року, Річ Посполита зазнала ще однієї поразки — на півдні. Волоський господар Михайло Хоробрий вторгся до Молдови, скинув Єремію Могилу, встановленого Яном Замойським чотири роки раніше, та вторгся на Покуття. Польща мусила реагувати одразу на два фронти, що завжди є надзвичайно складним завданням. Великою проблемою для Сигізмунда було те, що він хотів діяти на обох напрямках, але значною мірою піддавався впливу сил, не завжди йому вигідних. Наприклад, через загострення конфлікту з дядьком — Карлом Седерманландським, у березні 1599 року за його наказом Гданськ припинив усі торговельні відносини зі Швецією, проте вже у квітні місто самовільно відмовилося виконувати наказ. Для ефективної висадки армії в Швеції, королю була потрібна допомога Гданського флоту, але місто категорично відмовилось сприяти реалізації великого задуму католицького монарха. Що ж до Молдови, то Сигізмунд III залежав від впливового гетьмана, який мав фактичну владу над армією і не підтримував королівські пріоритети [14].

Карл Седерманландський, скориставшись відсутністю законного монарха, взимку 1599 року рушив до Фінляндії, де ще багато людей підтримували Сигізмунда III. У листопаді він захопив Нарву — один із найважливіших портів для Швеції. Крім того, після детронізації Сигізмунда шведським парламентом, у нього залишився лише один шлях — виконати умови *pacta conventa* і як король Швеції оголосити 26 березня 1600 року про передачу Естонії з Нарвою до Речі

Посполитої. Це було пов'язано з тим, що Польсько-Литовська держава не могла собі дозволити втратити контроль над важливим портом, особливо враховуючи, що Швеція дедалі більше шукала союз із Московією. Здавалося, що унія між Польщею та Швецією триватиме довго, але, на жаль, лютеранська опозиція призвела до збройного конфлікту між країнами. Конфлікт зі Швецією, яка наприкінці XVI століття ще здавалася незначною на політичній карті Європи, у наступному столітті поставив Річ Посполиту на коліна. Хоча втрата Нарви не означала повної втрати контролю над регіоном, невдовзі стало очевидно, що польська шляхта не бажає сплачувати податки на війну, хоч володіння Нарвою мало значення не лише для Москви, а й для Швеції. З огляду на те, що шведський престол вислизнув із рук Сигізмунда III, Нарва приваблювала також Нідерланди та Англію.

Влітку 1600 року в Лівонії з'явилися шведські війська, які зіткнулися з мінімальним опором від венденського воєводи Єжи Фаренсбаха. Результатом нападу стало захоплення більшої частини регіону лютеранськими військами. Цей наступ спровокував у магнатських колах ідею унії між Річчю Посполитою та Московією. Прихильниками унії стали литовські магнати, які побоювались зростання сили східного сусіда та воєн з ним, а також опозиційні лідери — Ян Замойський і Криштоф Радзивілл, що бачили в православному правителі гаранта своїх прав [18].

У грудні 1600 року до Московії було направлено делегацію на чолі з Левом Сапегою. Вона представила проєкт, згідно з яким після смерті Сигізмунда III обидві країни могли мати спільного правителя, флот, монетний двір та торговельну систему.

Однак московська еліта не зацікавилась цією ідеєю, оскільки вела паралельні переговори зі Швецією, а шанси на укладення унії за польським сценарієм були мізерними — головно через релігійні розбіжності. Московія традиційно прагнула об'єднати всі «руські» православні землі, тому, якби на престол сів правитель, пов'язаний із московським патріархатом, він скористався б цим для розширення власних володінь.

Натомість у Сигізмунда III була реальніша ідея: блокувати Московію, розгромити її та відновити зв'язки з Римом. У той час Московія, ізольована від Балтійського моря і в хаосі після вимирання династії Рюриковичів, була надзвичайно слабкою. Це невдовзі й довели поляки, захопивши її столицю.

Після вирішення питання з молдовським престолом, Замоїський, нарешті, погодився на дії в Лівонії. У лютому 1601 року зібрався сейм, а навесні розпочався польський контрнаступ, що посилювався влітку та восени, коли до війська прибули король та великий гетьман коронний. Проте вже стало зрозуміло, що Річ Посполита воює не тільки зі Швецією, а й з Голландією, яка після окупації Нарви шведами в 1585 році втратила на користь англійців свою виключність у Біломорській торгівлі, яка йшла до Архангельська. Тим не менш, нідерландці не мали образи на шведів, тому еліти Амстердама підтримали Швецію, розраховуючи отримати переваги в торгівлі з Московією через Нарву. Підтримка Нідерландами Швеції під час війни з Річчю Посполитою мала й інші вагомі причини. Найпотужніша торгова держава світу не хотіла виграшу Польщі та Литви, який давав би їм перевагу над конкурентами у золотій торгівлі. Але до осені 1602 року Річ Посполита повернула собі переважну більшість Ліфляндії [15].

У 1603 році в маєтку прикордонного магната Адама Вишневецького з'явився чоловік, який назвав себе сином Івана IV Грозного – Дмитром. На той час правителем Московії був Борис Годунов, що не належав до жодного правлячого роду. Поява нібито законного спадкоємця московського трону викликала кризу. На початку 1604 року Дмитра Самозванця представили в Кракові королю Сигізмунду III. Він обіцяв повернення Смоленщини та Сіверщини Речі Посполитій за умови надання допомоги у відновленні престолу. Самозванця, який таємно прийняв католицьку віру, вирішили підтримати багато шляхтичів, зокрема воєвода Сандомиру Єжи Мнішек, якому претендент обіцяв великі фінансові вигоди, зокрема коштовності з Московського Кремля. Похід на Москву був надзвичайно ризикованим, оскільки ще діяли мирні домовленості, а крім того, тривав збройний конфлікт зі Швецією за Лівонію. Проте план мав

високі шанси на успіх через зниження авторитету Бориса Годунова. Саме тому польські війська майже не зустріли опору дорогою на Москву. У січні 1605 року царські війська завдали поразки польській шляхті, але вже у квітні Годунов помер, і влада перейшла до його сина Федора, якого вбили бояри. Восени в Москві новий цар Дмитро одружився з Мариною Мнішек, і Польща, вперше в історії, отримала контроль над російським престолом. Москва вступила в період Великої Смути. Успішна інтрига з Дмитром Самозванцем створювала ілюзію, що Річ Посполита вправно керує ситуацією, майже без залучення армії.

Тим часом, з 1603 року шведські кораблі турбували польське узбережжя та перешкоджали торгівлі. Сигізмунд III, який на той час овдовів і мав сина Владислава, вирішив зміцнити союз із Габсбургами, одружившись із сестрою Анни — Констанцією у грудні 1605 року, отримавши на це згоду Папи.

Річ Посполита, через позицію шляхти, перебувала в стані дедалі глибшої кризи, що унеможливлювала виконання економічних і військових завдань. Головною перешкодою залишався гетьман Замойський, розчарований втратою шансу стати королем. Однак лідер шляхетської партії помер 3 червня 1605 року, що дало Сигізмунду можливість запровадити реформи. План Сигізмунда передбачав не абсолютну монархію, а надання королю реальних повноважень і обмеження влади шляхти.

Влітку 1605 року шведи вторглися до Лівонії великими силами, але їм протистояв Ян Ходкевич із 4 тисячами військ. 27 вересня 1605 року польські війська здобули велику перемогу під Кірхольмом, зупинивши шведський наступ і підписавши перемир'я до 1608 року [37].

У цьому ж 1605 році король затвердив привілеї для Англійської Східної компанії в Ельблонзі. А на межі 1606–1607 років він серйозно розглядав союз із Англією шляхом одруження сина Владислава з Єлизаветою, донькою Якова I. Але від цієї ідеї відмовилися. Перемога під Кірхольмом і смерть Замойського дозволили Сигізмунду III реалізовувати реформи, які могли б зупинити домінування магнатів. Проте, коли Кшиштоф “Піорун” Радзивілл та литовські протестанти виступили проти реформ, король відмовився від планів,

сподіваючись хоча б ввести податки для підтримки війська в Лівонії. Цим планам завадило повстання Зебжидовського, спрямоване проти зміцнення католицизму та зростання впливу протестантських країн.

У цей час, коли в Польщі й Литві загострилась політична суперечка, Дмитро Шуйський очолив повстання в Московії, що завершилось вбивством Дмитра Самозванця. В країні знову розпочався хаос, який Польща не змогла використати, бо сама опинилася на межі громадянської війни [22].

У вересні 1606 року королівські війська вирушили проти повстанців до Сандомира, де 29 вересня Зебжидовський і Радзивілл офіційно вибачились перед Сигізмундом III за проголошення його детронізації. Протистояння, однак, тривало до битви під Гузовом 5 липня 1607 року, де королівські війська здобули перемогу. Король мав можливість розгромити опозицію та провести реформи за підтримки армії, однак зробив фатальну помилку — не покарав нікого, і сейм 1609 року проголосив амністію. Державний переворот у 1607 році був можливим без кровопролиття, однак перший Ваза був благородним монархом, який вірив у силу мирних змін.

1607 рік міг стати переможним у зовнішньополітичних планах Сигізмунда III Вази: Швеція щойно зазнала поразки під Кірхольмом, у Москві панував хаос, Габсбурги були зайняті повстанням в Угорщині, а Туреччина не могла швидко реагувати внаслідок тривалої війни з лігою, очолюваною імператором. Проте монарх не скористався цими можливостями.

Повалення Дмитра Самозванця та його вбивство (так званий «кривавий ранок») свідчило про те, що безлад на Московії запанував надовго. Так, улітку 1607 року з'явився ще один Дмитро — «чудом врятований син Івана Грозного». Його підтримали частина бояр та козаків, а також вояки, що раніше брали участь у повстанні Зебжидовського, бажаючи посадити його на престол. Цар визнав також Марину Мнішек, що вдруге вийшла заміж за чоловіка, який претендував на звання законного правителя Москви. Та цей «Дмитро» не здобув прихильності Сигізмунда III, оскільки в липні 1608 р. Річ Посполита та Василь Шуйський, що правив у Москві, уклали мир на чотири роки. Проте польська позиція змінилась

після укладення 28 лютого 1609 р. у Виборзі царем Василем Шуйським договору про взаємодопомогу зі Швецією. Цей альянс створював для Речі Посполитої величезну загрозу — вона втрачала не тільки Лівонію, а й ключові позиції на Балтійському морі. Тому король Сигізмунд III оголосив війну Росії в червні 1609 р. та заявив, що очолює хрестовий похід, обравши святим покровителем свого підприємства Ігнатія Лойолу. Вже в жовтні польське військо стояло під Смоленськом, який з 1514 року належав Москві. Це місто традиційно було одним із найважливіших торговельних центрів усієї Русі та головною фортецею, яка охороняла природний перехід між Литвою та Руссю, між Дніпром і Двіною, маючи потужні укріплення. Одночасно війська Дмитра Самозваного II взяли в облогу Москву, розташовану за 400 км на північний схід від Смоленська [6].

Підпорядкування московської держави католицьким інтересам могло стати катастрофою для голландської торгівлі та домінування в Балтії, що, як відомо, була стовпом всього протестантського табору. Тому представники табору, який протистояв Василю Шуйському, почали переговори з поляками, які оточили Смоленськ. Від імені опозиції православний патріарх 14 лютого 1610 року підписав указ про призначення на царство польського принца Владислава за умови збереження православної віри по всій Русі. Після повної реалізації цього проекту Польща могла б здійснити амбітні плани Сигізмунда III та створити потужний східний блок, який зможе протистояти не тільки Туреччині, а й протестантським силам, що контролюють північні води.

Василій Шуйський, у відповідь, скликав армію з понад 35 тисяч чоловік, які являли собою численних найманців зі Швеції та інших протестантських країн, противників Польщі, і скерував їх до Смоленська. Проте 7-тисячній армії Польщі вдалося завдати поразки московським силам 4 липня 1610 року поблизу Клушина. Ця визначна перемога відкрила шлях прямо до Москви, у руках тимчасово опинилася доля всієї Європи, а в Московії запанувало переконання віддати владу Вазам.

У жовтні польські війська взяли під контроль Кремль, а трьох братів Шуйських було відправлено до Польщі, де вони згодом присягнули польському королю. Дмитрій II Самозванець загинув у грудні 1610 року.

Проте плани Сигізмунда III щодо Московії були досить складними. Скромний гарнізон Польщі в Кремлі не гарантував переваги над ситуацією у випадку ескалації конфлікту, а молодий та недосвідчений принц Владислав, ставши царем, міг швидко розділити долю обох Дмитріїв. Сигізмунд III планував узяти на себе царську корону, і це була найрозумніша ідея. Проте протистояння польської армії поблизу Смоленська, яке стало певною гарантією литовської безпеки та ключем до торгівлі земельними ділянками з Московією, стало причиною затримки виконання польським королем домовленостей, які, зрештою, передбачали повернення окупованих московських територій. Таким чином російська столиця все ще була без правителя, а польський гарнізон засідав у Кремлі. Це призвело до спалаху повстання в березні 1611 року [11].

13 червня 1611 року польським військам вдалося взяти Смоленськ після майже двох років облоги та повернути місто разом із усім регіоном до Великого Герцогства Литви. Таким чином король Сигізмунд III досяг величезного успіху і міг отримати корону московського царя, проте, на жаль, йому довелося з'явитися в Сейм, де знову довелося просити кошти для продовження своїх успішних дій.

Сейм почався у вересні 1611 року, проте шляхта не погодилася з планами Сигізмунда III, який стверджував, що він зможе посадити сина на московський престол, і надала дуже невеликі кошти.

Дворянство не зважало на доводи короля про унікальну можливість закінчити війну з Москвою з кращим ефектом, ніж просто відновлення Смоленського, враховуючи події, які на той час відбувалися в Європі. У 1611 році між Швецією та Данією спалахнула війна, і російські союзники не мали можливості приділити великої уваги польським спробам взяти під контроль московський престол.

Сигізмунд III та його син Владислав були готові в 1612 році отримати владу над Московією, проте недостатні податки не дали їм такої змоги. Відсутність

оплати спричинила створення польськими солдатами конфедерації, яка почала грабувати територію всієї країни та сприяла поширенню чуток про примусове навернення всіх православних до католицизму, хоча жодних доказів таких дій досі не знайдено [24].

Гіпотетично, якби Сигізмунд III або його син посіли московський престол, східні товари потенційно могли б знову протікати через Польщу сухопутним шляхом. Протиріччя між Річчю Посполитою та Московією можна було усунути шляхом співпраці в галузі посередництва у східній торгівлі. Попередні роки правління Сигізмунда III зарекомендували його як мудрого короля, тому можна стверджувати, що польсько-литовсько-московський політичний устрій міг створити важливу альтернативу східній торгівлі, що велася навколо мису Доброї Надії голландцями та португальцями або через територію Високої Порти, що дозволяло співпрацювати переважно між англійцями та голландцями, а пізніше також і французами. Однак цей дуже амбітний план так і не був реалізований.

Сигізмунд III зі своїм 17-річним сином Владиславом вирушив до Москви на кілька місяців пізніше, ніж очікувалося, і прибув до Смоленська тільки у жовтні, а через місяць король отримав звістку про те, що польський гарнізон у Кремлі, незважаючи на спробу допомоги силами під командуванням Яна Кароля Ходкевича, капітулював. У Москві почали думати про нового правителя та розглядали кандидатури серед інших — австрійський і шведський, але зрештою вибір упав на Михайла Романова, сина патріарха Філарета, який був коронований на царя Росії в березні 1613 року. Ще до обрання нового боярського правителя вони пропонували Сигізмунду, який перебував у Смоленську, корону для Владислава за умови, що той прийме православ'я та поверне Смоленськ, але з точки зору польських інтересів це було абсолютно неможливо. Неоплачені польські війська продовжували бунтувати, тож Сигізмунд був змушений повернутися до країни, проте не втрачаючи надії на успішні дії проти Москви, що тривали в умовах значного хаосу.

Після повернення зі Смоленська у березні 1613 року король Сигізмунд уклав союз із Габсбургами, які розраховували прийняти царську корону для своєї

династії. Таким чином можливість вплинути на ситуацію в Москві для Речі Посполитої дедалі ускладнювалася. Польща застрягла на етапі розвитку, який можна було вважати задовільним у другій половині XV століття, проте в контексті зростаючої конкуренції XVII століття економіка країни ставала все менш і менш конкурентоспроможною. Король мав дедалі менше повноважень вирішувати будь-що. В цей час по всій Європі створювалися все більш централізовані державні апарати абсолютних монархій із сильною армією та ефективною адміністрацією, а Річ Посполита все ще ґрунтувалася на владі сеймів, які найчастіше не бажали запроваджувати податки на війну. Це спричинило катастрофічні наслідки, особливо відчутні під час боротьби з Московією та Швецією, коли шляхта, абсолютно не зацікавлена у поверненні Балтійського моря, а зрештою і всього континенту для католицького табору, максимально перешкоджала Сигізмунду III у його зусиллях [29].

У 1616 році король Сигізмунд вирішив повернутися до боротьби за московський престол, цього разу, відправивши в похід свого сина Владислава. Сейм 1616 р. ухвалив рішення збирати податки для нового походу на Москву. Шляхта була готова фінансувати експедицію, яку вже не очолював король. Крім цього, загроза шведсько-російської угоди ставала дедалі ймовірнішою, а для Речі Посполитої це не віщувало нічого доброго.

Річ Посполита у 1616 році ще мала відносно непогані умови, щоб посісти московський престол, потрібне було відповідне військо. Зволікання, на жаль, призвело до упущення слушного моменту для походу на Москву: 9 березня 1617 р. у Столбовому було підписано мирний договір між Швецією та Московією. У вересні 1617 року Ходкевич та князь Владислав досягли Смоленська, проте це був зовсім незначний прогрес, який значно ускладнювався загостренням конфлікту з Туреччиною.

Амбітні плани, пов'язані із походом на Москву, змусили польських представників підписати 23 вересня 1617 р. угоду, яка передбачала, що Польща не буде втручатися у справи Молдови та придунайських країн. Проте завелика плата виявилася даремною. У жовтні 1617 р. польські війська зайняли Вязьму, проте

спроби захопити Можайськ та Борисове Займище завершилися провалом. Похід на Москву, де частина бояр все ще прихильно ставилася до кандидатури Владислава, давав дуже ефемерні переваги, а отже, шансів на успіх експедиції, що могла дати Польщі довгоочікуваний прорив, ставало все менше.

Наступний, 1618 рік, ще більше ускладнив польські плани на сході – почалася велика війна, головним результатом якої було знищення земель, що входили до складу Священної Римської імперії, згорання трансальпійської торгівлі та зміцнення позицій нових протестантських держав. У червні 1618 року князь Владислав і Ходкевич залишили Вязьму і попрямували до Москви. На допомогу їм прийшли 20 тис. козаків під проводом Сагайдачного та війська грізних Лісовських. У жовтні вони підійшли до стін російської столиці, але цього разу взяти її не вдалося. На той момент Москва вже виходила з тривалої кризи і змогла протистояти вторгненню [6].

В Європі чехи скинули з трону Фердинанда II Габсбурга та терміново шукали наступника. Їх вибір спочатку припав на князя Владислава Вазу, який був ідеальним кандидатом з точки зору інтересів усього європейського протестантського табору, його коронування відволікало Польщу від конфронтації з Москвою та Швецією та перетворювало Балтійське море на море, підлегле католицьким інтересам. У 1619 році Владислав навіть мав поїхати до Сілезії, проте, врешті, так і не коронувався.

Наступним нещастям, яке спіткало Річ Посполиту в 1618 році, було злиття герцогської Пруссії з Бранденбургом. Після смерті Альберта Фрідріха Гогенцоллерна 27 серпня 1618 року маркграф Ян Сигізмунд нарешті зміг здійснити одвічну мрію своєї династії про контроль над землями, які з обох сторін оточували Гданське Помор'я. У 1618 році вони вже були частиною ефективної та амбітної держави, що прагнула отримати більше земель, а величезна помилка Краківського договору 1525 року взяла реванш ще раз, і далеко не востаннє.

Поразки від турків, завдані польській армії 19 вересня 1620 року в Цецорі, та переможний марш турків практично відкритою дорогою глибоко в країну, надавали величезні переваги протестантсько-мусульманському рухові. Тільки

кілька років тому поляки отримували історичні тріумфи над Москвою, а зараз Польща втрачала позиції у протистоянні з турками, що було дуже вигідно Австрійській імперії. В подальшому католицька перемога під Білою Горою тимчасово припинила протестантський наступ, і, хоча війна ще не закінчилась, імператор більше не відчував себе зобов'язаним шукати підтримки Сигізмунда III. У Речі Посполитої, що була змушена самотужки захищатися від турецької бурі, було багато проблем. У цьому ж, 1620 році, під час Сейму стався напад на життя короля Сигізмунда III [15].

Засідання палати депутатів мало позитивні наслідки: було затверджене фінансування аж 60-тисячного війська на чолі з вірним королем Яном Каролем Ходкевичем. Туреччина трохи затримала свій наступ, тому Польща змогла виграти трохи часу, щоб підготуватися до захисту.

У липні 1621 р. до Варшави прибули козацькі гетьмани, які, незважаючи на відновлення православної ієрархії та вороже ставлення до Речі Посполитої, все ж були готові співпрацювати. Московські правителі підбурювали козацтво до повстання проти Польщі, проте королю й сенату вдалося переконати козаків приєднатися до спільного походу проти мусульман.

Саме в кінці XVI – першій половині XVII ст. українці постали як самостійна організована сила, яка здатна вже зі зброєю в руках відстоювати власні інтереси у різних сферах суспільного буття та заявляла про себе не тільки у внутрішньому житті багатонаціональної Речі Посполитої, але й на міжнародній арені. Перші такі збройні виступи, у яких тільки почав викристалізовуватися потенціал козацтва як виразника національних інтересів українців, відбулися наприкінці XVI ст. під проводом Кшиштофа Косинського та Северина Наливайка. Ці повстання сприймалися у Польщі як спрямовані на руйнування державного устрою та суспільного ладу. Саме з козаками, які боролися проти влади та вищих суспільних верств Речі Посполитої, у польській історичній свідомості пов'язувався перший образ українця як ворога. Проте перед турецькою загрозою українське козацтво було згодне на спільні воєнні дії.

Проте становище Польщі стало дуже складним, коли несподівано в серпні 1621 р. шведські війська напали на Лівонію та 25 вересня зайняли Ригу. Того часу Річ Посполита була повністю зосереджена на боротьбі з могутньою Туреччиною, тому не змогла належним чином відповісти на агресію, якій опиралися тільки скромні литовські війська. У вересні турецький військовий табір знаходився біля фортеці в Хотині.

На місце події прибув князь Владислав, проте через раптову гарячку не зміг боротися [3]. Крім того, незабаром не стало й автора великої перемоги під Кірхгольмом – командувача польської армії гетьмана Ходкевича. Всі ці фактори, заклики протестантів і занепад духу в польській армії та суспільстві разом спричинили переговори з ворогом. 9 жовтня 1621 р. було підписано мир, за яким Польща відмовлялася від своїх інтересів у Молдові, а існуючі кордони між двома країнами мали залишатися незмінними.

У Польщі, зрештою, розв'язалися руки для відбиття шведської агресії, проте її військо було не готове вирушити на порятунок Лівонії. Литовським військам вдалося повернути Пярну лише в 1622 році, проте Рига, що контролювала гирло Двіни, вже працювала на Густава Адольфа. У самій Польщі проти конфронтації зі шведами виступала велика частина шляхти.

Тридцятилітня війна, яка тривала в Європі, призвела до могутності Нідерландів, які субсидували чехів та шведів, а після закінчення Тридцятилітньої війни майже кожне третє торгове судно світу ходило під голландським прапором. Голландці також уміло скористалися слабкими позиціями Москви на той час і підписали у 1619 р. з шахом угоду, що передбачала експорт перського шовку через Московію до Західної Європи. Іспанія намагалася повернути свої морські преференції. Король Філіп IV будував плани спільних дій з польським флотом, будівництво якого було розпочато Сигізмундом III Вазою в 1621 році. Проте обіцяних субсидій від Іспанії так і не надійшло [9].

Одним із найбільших негативних факторів для Польщі став Гданськ, що поводився, як і личить голландській колонії, та не брав участі в діях проти Амстердама. А шведський король, занепокоєний темпами будівництва польського

флоту, у червні 1623 року на чолі ескадри прибув до Гданська, заблокував весь порт та зажадав від міста зберігати нейтралітет, що означало продовження підтримки інтересів протестантського табору. 1 липня 1623 року король Сигізмунд III та князь Владислав прибули до Гданська, проте переконати його чітко стати на бік Польщі не змогли – лютеранський Гданськ радше був готовий зазнати втрат через блокаду порту, ніж підтримати католицьку справу. Невдовзі Густав Адольф відплив, проте порушити фальшивий «нейтралітет» міста полякам не вдалося [3].

Між Польщею та Туреччиною формально був мир, проте татари, як і козаки, постійно влаштовували грабіжницькі набіги, через що відносини між двома країнами залишалися напруженими. Татарські війська просунулися аж до Перемишля. З 1625 року остаточно була втягнута у війну Данія. Звісно, військові дії вплинули і на Польщу. Антигабсбурзька шляхта досягла своєї мети — нейтралізувала польські наймані війська, що зробили вагомий внесок у перемоги католицької сторони на першому етапі великого конфлікту.

Після приєднання Данії до Тридцятилітньої війни на боці протестантів, Іспанії вдалося налагодити співпрацю з Гамбургом, що мало велике торгове та комунікаційне значення для всього Рейху. Проте Данія швидко почала розчаровувати іспанців. Король Швеції Густав Адольф мав більший військовий і політичний талант, ніж Крістіан IV Ольденбурзький, проте все ще був зосереджений, головнo, на Польщі. Шведський правитель навіть спробував здійснити спільний напад Москви, Туреччини та козаків на Річ Посполиту, проте, врешті-решт, у червні 1625 року, вирушив до Лівонії сам.

Влітку 1625 р. неспокійно було також в Україні, де козаки, яких постійно підбурювали протестантські учасники великого конфлікту, знову підняли повстання. Проти них воювали війська Станіслава Конєцпольського, але зустріли сильний опір.

Козацьке повстання 1625 р. на чолі з Марком Жмайлом отримало доволі різнобічне висвітлення у працях польських дослідників, зокрема В. Томкевича [8], який вбачав його причину в посиленні козацтва після Хотинської війни та

формуванні з них незалежної сили, яка вела самостійну зовнішньополітичну діяльність. Зокрема, козацтво активно здійснювало військові походи на турецькі володіння, чим шкодило мирному існуванню Речі Посполитої. Існувала й інша, протилежна думка, яка бачила у козаках втілення варварських інстинктів українського народу та вважала всі їхні дії, а також сам виступ 1625 року, проявом їхньої руйнівної сутності, яка бажала лише грабувати та вбивати.

У баченні В. Томкевича Куруківська угода 6 листопада 1625 р. «перевела питання козацтва на нові рейки й до певної міри урегулювала його» [21]. Вчений особливо відзначав, що було «утворено 6 тис. реєстрових козаків (6 полків) на кошти Речі Посполитої, як платне військо, призначене для оборони південних кордонів» [8]. Контролювати та нівелювати всі спроби козаків організувати будь-які морські походи на османські володіння мав призначений «старший», який підпорядковувався коронному гетьману.

Також у Куруківському договорі відзначалося, що все реєстрове та викреслене з реєстру козацтво під присягою зобов'язувалося не ходити у походи на турецькі володіння, знищити свої човни та не укладати союзів з іноземними державами.

Проте, незважаючи на «перемогу» над повстанцями, Польща не дістала повного впливу на українське козацтво.

Лівонський похід також був невдалим, оскільки один із лідерів польських протестантів, гетьман Криштоф Радзивілл, розчарований тим, що йому недовірили командування, вступив у конфлікт із Левом Сапегою. В цей час Радзивілл активно діяв, намагаючись усунути Сигізмунда III від влади та добитися обрання на польський престол Гастона Орлеанського. Зрештою, Литва вирішила укласти сепаратне перемир'я зі Швецією, що поставило Польщу у надзвичайно скрутне становище.

Польська корона знову опинилась у вирі зовнішньополітичних подій, що не сприяли авторитету Сигізмунда III на внутрішніх теренах та Польщі загалом у європейській політиці: литовські еліти виявили брак базової солідарності не на користь Речі Посполитої, а шведський король Густав Адольф швидко захопив

значну частину Королівської Пруссії та вимагав, щоб Гданськ віддав йому половину прибутку від копального мита, оголосивши місто своїм ворогом. Проте Гданськ так і не став на бік Речі Посполитої та католицького табору. Угорець Кальвін мріяв про польський престол, його консолідації з шведами завадила тільки значна поразка протестантів під Дессау. Шведи напали на Польщу, країна опинилася у великій біді. Шведське вторгнення 1626 року мало нарешті відкрити очі всім членам антигабсбурзького табору, які, симпатизуючи протестантському табору, були схильні уявляти, що конфлікт між Сигізмундом III і Швецією за Балтійське море був його приватною суперечкою за шведську корону та спробою створити основу для захоплення абсолютної влади, проте цього не сталося [40].

Тільки на початку 1627 року Генеральні штати Нідерландів направили спеціального посланця до Гданська та Сигізмунда III. Він мав спонукати їх до якнайшвидшого припинення конфлікту. Але, на щастя, 16 квітня 1627 року війська гетьмана Станіслава Конєцпольського зупинили шведів під Чарним та не дали їм обійти польську оборону. Проте це мало небагато користі, оскільки шведи досі контролювали порт у Пілаві та ні до кого не застосовували пільгових тарифів.

Проте лютеранський Гданськ зовсім не хотів перемоги католицького табору, бо це означало б перемогу католицької партії та зростання значення Польщі в Європі. Внаслідок цієї позиції шведи змогли отримати велику вигоду з цієї ситуації та, відповідно до спеціального патенту Густава Адольфа, почали стягувати мито з товарів, які вивозилися з порту Гданська та Пілави [12].

Незважаючи на постійні втрати в економіці Польщі через перебіг війни в Європі та безпосередню загрозу від Швеції, шляхта все ще не хотіла вводити нові податки, необхідні для ведення війни. Польська держава вже мала величезні борги щодо армії, за оцінками, на 1,25 мільйона. Ця стала тенденція вимагала завершувати мир, проте шведи лише знущалися, оскільки в травні 1628 р. у Польщі воювали 50 тисяч шведських солдатів, і перевага була значною. Війна зі Швецією була виснажливою для Польщі, проте існували сподівання, що Нідерланди, Англія та інші сили протестантського табору не дозволять конфлікту

затягнутись надовго. Проте голландці, французи та решта табору Анти-Габсбурга все ще сподівалися на швидке закінчення війни в Польщі королем Густавом Адольфом та його допомогою у Рейху. Доки Нідерланди наполягали на мирі між Польщею та Швецією, імператор Фердинанд II зробив усе, що міг, щоб продовжити війну за Віслу, остерігаючись шведської армії. І тільки навесні 1629 р. імператорська сторона нарешті запропонувала Польщі надіслати 20 тис. корпусу, які мали допомогти відбити шведських агресорів. Проте австрійські війська, що звикли до надзвичайно жорстоких методів ведення війни, вчиняли багато грабежів серед польського населення. Але, незважаючи на це, наявність імперських військ значно вплинула на хід війни: польська армія під командуванням Станіслава Конєцпольського вдалася до контрнаступу та почала швидко витіснити агресорів до моря. Але, побачивши погіршення стану шведів у Польщі, Франція, Англія та Нідерланди почали спільно тиснути на Річ Посполиту щодо якнайшвидшого припинення війни, не зважаючи на тріумфальні воєнні перемоги, для зміни курсу Густава Адольфа на Імперію. На жаль, несприятливі для Польщі фінансові втрати також сприяли такому рішення.

Таким чином, Франція, що в умовах війни, яка надовго затягнулась, постійно зростала в силі, змусила Польщу завершити війну 26 вересня 1629 року. Хоча теоретично Польща була на крок від перемоги, вона змушена була погодитись на 6-річне перемир'я, підтримуючи Лівонію з Ригою та передавши шведам декілька пруських портів.

Таке завершення війни зі Швецією вперше за багато років показало, що Річ Посполита вже не має минулої ваги у європейській політиці і не є важливим предметом міжнародної гри європейських держав. Війни з Москвою та Швецією за Лівонію ослабили польську державу. Війна 1626–1629 років закінчилася польсько-літературною співдружністю. Фатальні помилки Сигізмунда III, які були допущені у амбітних намаганнях повернути могутність Польщі доби Ягеллонів, ослабили Польщу та Литву настільки, що вона більше не могла протистояти волі західних держав. М'які дії короля щодо шляхетських протидій призвели до

блокування ворогом найважливішого порту для Польщі, а економіка всієї країни була паралізована [10].

У 1631–1635 роках Архангельськ став економічно вигідним для морських перевезень, а наслідки запуску інтенсивного імпорту зерна з Московії стали майже катастрофічними для Польщі. Поглинання частини ринку зернових Москвою значно похитнуло всю еліту Співдружності та вимагало термінових дій для внесення серйозних змін до експортної та внутрішньої виробничої структури. Проте польська шляхта вибрала пасивне очікування повернення золотого часу для експорту польського зерна, що було рівноцінним самогубству.

Також було упущено момент створення сильного союзу з Іспанією. Коли Польща нарешті позбулася шведських окупантів, найзручніший момент діяти разом, на жаль, вже минув. Незважаючи на завершення перемир'я на старому ринку, шведи все ще підживлювалися до вторгнення в Польщу, Туреччину та Москву.

На теренах України відбувалися визвольні повстання, що також значно послаблювало сили Речі Посполитої. Так, у березні 1630 року спалахнуло регулярне повстання під керівництвом Тараса Федоровича в Україні, під час якого були знищені польські суди та вбито багато польських вояків. Армія під командуванням гетьмана Станіслава Конєцпольського поклала кінець повстанню, перемігши козаків 17 травня 1630 року. Було прийняте рішення збільшити реєстр козаків, проте Україна все ще залишалась великою бочкою пороху, яку протестантський табір боявся по усій Європі [8].

Все більше зростала воєнна та економічна могутність Швеції на європейському континенті. Мудрий король Сигізмунд III розумів, що потрібно контролювати Швецію, що й робив на початку свого правління, та згодом, не маючи ні внутрішньої, ні зовнішньої підтримки, припинив її розширення.

Ще наприкінці XVI століття Швеція була не дуже значущою державою, меншою, ніж Польща чи Московія, а вже на початку третього десятиліття XVII століття вже тероризувала всю Європу.

У цих надзвичайно гнітючих обставинах, 27 квітня 1632 року, найвидатніший в історії Польщі король Сигізмунд III пішов із життя.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ ПОЛЬЩІ ЗА КОРОЛІВСТВА ВЛАДИСЛАВА IV

З самого початку князь Владислав здавався ідеальним наступником свого батька й мав підтримку священика Пйотра Скарги, що користувався значним авторитетом серед польської верхівки та суспільства. Проте згодом з'ясувалося, що ідеологічні та політичні симпатії Владислава дедалі більше відрізнялися від переконань його батька. Серед найближчого оточення Владислава були дисиденти та прихильники прусського курфюрста. Один із них — Кшиштоф Радзивілл — надіслав шведському королю Густаву Адольфу пропозицію обійняти польський престол, вважаючи його більш гідним кандидатом, ніж Владислава Вазу. Разом з тим кандидатура Владислава як наступника Сигізмунда III мала значну підтримку серед польських кальвіністів і лютеран [19].

Проте політична позиція Владислава ніколи не була такою послідовною, як у його батька. Сам він часто вагався щодо політичної лінії, яку мав представляти

на європейській арені. Ці риси стали помітними ще до виборів, коли протестанти та дизуніти, об'єднані Кшиштофом Радзивіллою, сформулювали вимоги щодо відновлення своїх прав згідно з Варшавською конфедерацією. Владислав, попри спротив католицьких кіл, виступив посередником у конфлікті. Як правитель, він прагнув релігійного компромісу, відходячи від принципів, яких дотримувався його батько — король Сигізмунд III, що беззастережно підтримував католицьку справу та протидіяв поширенню протестантизму [3].

Незважаючи на суперечливу позицію спадкоємця, у вересні 1632 р. зібрався сейм, який ухвалив рішення про вибори. Владислав заздалегідь встановив контакт з імперським полководцем Валленштейном, який у разі ускладнень мав допомогти йому зайняти трон. Проте австрійська інтервенція так і не відбулася. Натомість кордони Речі Посполитої перетнуло московське військо, яке в жовтні, порушуючи умови Деулінського миру 1618 р., розпочало наступ на Смоленськ.

У цих складних умовах, 8 листопада 1632 року, князя Владислава Вазу було короновано як короля Польщі та Великого князя Литовського під іменем Владислава IV. Його правління розпочалося з війни проти сильного ворога. Атака Московії була частиною загальноєвропейського наступу проти католицьких держав і тісно координувалася з діями Густава Адольфа. У листопаді війська царя Михайла Романова, за підтримки Швеції, підійшли до Смоленська і розпочали тривалу облогу. У цей час шведсько-московська співпраця виявилася надзвичайно ефективною, а Густав Адольф продовжував успішну військову кампанію. Проте після загибелі «бога війни» в битві під Лютценом 16 листопада 1632 року, шведський наступ істотно сповільнився. Ця пауза не була належним чином використана католицьким табором, головним чином через особисту образу Валленштейна на імператора. Полководець зі своїм військом відступив до Богемії й навіть почав грабувати маєтки, що належали самому імператору. Після смерті Густава Адольфа фактичну владу в Швеції перебрав канцлер Аксель Оксенстіерна. Однак після поразки 6 вересня 1634 року під Нердлінгеном шведи були змушені тимчасово припинити участь у війні [29].

Ці обставини дозволили Владиславу IV розпочати своє правління з укладення союзних угод з Австрією — 12 лютого 1633 року. Згідно з домовленістю, Габсбурги зобов'язалися надати підтримку, зокрема — флотом у Балтійському морі. Таким чином молодий король наслідував зовнішньополітичну лінію свого батька. Водночас він на сеймі 1633 року погодився визнати й відновити православні церковні структури на східних теренах Речі Посполитої.

Це рішення серйозно підірвало одне з головних досягнень Сигізмунда III, який чудово усвідомлював небезпеку розриву вірних східного обряду з Римом. Разом із тим Владислав повторив дипломатичний підхід свого батька, надіславши посольство до Англії з пропозицією шлюбу з донькою Карла I — Єлизаветою. Розуміючи, що Нідерланди залишаються постійною загрозою, Річ Посполита шукала союзу з її головним суперником. Попри ці зусилля Владислав був змушений одружитися з представницею дому Габсбургів, однак жест у бік Англії був виправданою спробою знайти нового впливового союзника [5].

У березні 1633 року литовські війська під командуванням Кшиштофа Радзивілла вирушили на допомогу Смоленську, але не змогли витіснити ворога. Влітку того ж року татаро-турецьке військо напало на Польщу. Незважаючи на це, наприкінці серпня під стінами Смоленська з'явився сам Владислав IV на чолі двадцяти чотирьох тисяч воїнів. Слід відзначити, що, попри всі суперечності, Владислав IV виявився талановитим полководцем, і незабаром змусив московське військо відступити від фортеці.

Гетьман Станіслав Конєцпольський, який захищав південно-східні рубежі держави, успішно зупинив татарський наступ і зумів зберегти Кам'янець-Подільський [23]. Московське військо під Смоленськом капітулювало 25 лютого 1634 р. Значною мірою це стало можливим завдяки досвідченим солдатам, загартованим у Тридцятилітній війні, яких Владислав зумів залучити до армії. Це забезпечило одну з найшвидших перемог у боротьбі з Московією в історії Речі Посполитої. Після перемоги Владислав IV навіть спробував розпочати наступ, але був змушений відмовитися від нього та укласти мирну угоду — 14 червня 1634 року в Полянові. Згідно з нею Владислав відмовлявся від претензій на

московський престол, а Річ Посполита зберігала контроль над Смоленщиною, Сіверщиною та Чернігівщиною. Москва, у свою чергу, відмовлялася від претензій на Ліфляндію й руські землі, що входили до складу Великого князівства Литовського. Проте ця обіцянка залишалася примарною, адже Московія традиційно прагнула захопити всі землі, де переважало православ'я.

На деякий час виникла загроза війни з Османською імперією, проте перемовини, які розпочалися влітку 1634 року, завершилися укладенням миру 19 вересня. Таким чином Річ Посполита нарешті забезпечила стабільність на своїх східних і південних кордонах.

Тепер король Владислав мав ідеальну ситуацію для вжиття заходів проти шведів, що, незважаючи на подальші поразки, все ще утримували контроль над усією країною, контролюючи Нарву, Пілаву, Ригу, Щецин та гирло Вісли.

Наслідуючи приклад батька, Владислав IV вирішив створити флот на Балтійському морі з нуля та зробити ще одну спробу спільних дій з Габсбургами проти протестантів, маючи певні надії на можливе повернення шведського престолу, відібраного у Сигізмунда III в результаті незаконної узурпації [41].

Таким чином, можна стверджувати, що основний вектор політики Владислава, принаймні в перші роки його правління, був схожий на амбітні плани його батька. Проте на практиці було багато відмінностей. Наприклад, ставлення до євреїв. Сигізмунд III Ваза підтримував традиційні для польських правителів стосунки з євреями, а його син обсилав євреїв привілеями та відразу після коронації підтвердив усі їхні існуючі у Речі Посполитій привілеї, як це робили попередні правителі. У 1636 році король Владислав додатково погодився, в обмін на 150 тисяч польських злотих, щоб євреї могли оселитися у Варшаві, що на той час залишалася одним з останніх міст, що протистояли домінуванню єврейської торгівлі. А в 1643 році єврейське населення було звільнене від усіх зборів за мости та мита в країні.

Також другий Ваза був значно лояльнішим до протестантів, незважаючи на те, що їхнє оточення під час правління батька неодноразово було дискредитоване діями на шкоду Польщі або й прямою зрадою. Владислав IV, звісно, чітко не

відмовлявся від політики підтримки католицизму, проте настрої правителя не були такими контрреформаційними, як у Сигізмунда III. Новий король виконував радше роль посередника між різними колами, ніж захисника католицизму. У цьому сенсі йому був ближчий католицький «толерантизм» польської шляхетської партії, яка одночасно проголошувала апофеоз польської моделі співіснування різних гілок християнства та запекло боролася із католицьким табором на зовнішньополітичній арені.

Проте його ідея посісти після смерті Густава Адольфа шведський трон була не зовсім марною, оскільки спадкоємицею залишалася формально 6-річна Крістіна Ваза. Але, на відміну від Сигізмунда III, Владислав хотів посісти трон, завоювавши прихильність місцевих протестантів, що досі боялися зростання значення католицизму. Віддалення мрій щодо шведського престолу спричинило доволі кардинальні дії польської корони щодо Швеції, що вже не мала такої сили, як у 1629 році, в момент підписання принизливого миру у Старому Таргу. Тому в березні 1635 р. сейм заснував Комісію морських суден, що була продовженням попередньої установи, яку заснував в 1626 р. Сигізмунд III Ваза. Комісія отримала 10 кораблів на суму 380 тисяч злотих. Таким чином, створення польського флоту, хоч і невеликого, безперечно стало важливим внеском Владислава, що носив характер підготовки до війни зі Швецією. Цей крок був дуже мудрим, тому що, як показали минулі події, Польща могла бути дуже легко стримана невеликим ворожим флотом та економічно паралізована [4].

Таким чином, правління наступного Вази на польському престолі не тільки засвідчило мудрість представників династії, що вбачали в створенні власного флоту одну з основ незалежної політики, а навіть більше — підкреслило попередню повну пасивність Ягеллонів у цьому напрямку.

Мудрість Владислава IV Вази доводить і його таємна угода із Габсбургами, всупереч пропозиціям Франції вступити у війну на їхньому боці. Ця угода відіграла велику роль у 1635 році. У червні король перевів своїм указом Морську корабельну комісію до Гданська та наказав місту заарештувати всі кораблі в порту. Як завжди, місто відмовилося, до порту прибув шведський флот та

заблокував усі польські кораблі. Проте королю вдалося мобілізувати 24-тисячну армію у Пруссії, яка була готова відновити контроль над гирлом Вісли. Розпочалися тривалі переговори, які 12 вересня 1635 р. закінчилися підписанням мирного договору, за яким шведи відмовлялися від Пруссії та полишали контроль за збором мита в гирлі Вісли. Підбадьорений цим успіхом, 4 вересня 1635 року король Владислав наказав заснувати місто, яке на його честь було названо Владиславово, що, на обурення Гданська, загрожувало панівному становищу ворожого до Польщі міста. Проте справжнім ударом для Гданська став виданий 22 грудня 1635 року універсал про збір мита, який значно підривав становище привілейованого та нелояльного до польського короля міста. У місті почалися бурхливі протести, в січні 1636 р. Владислав IV прибув до Гданська та вступив у переговори з його владою. Можна припустити, що рішення про стягнення мита було лише інструментом виманювання грошей із Гданська, тому що Владислав доволі швидко відмовився від свого проєкту, пообіцявши відмовитися від нього в обмін на 800 тис. польських злотих, знову підтвердивши існуючі привілеї міста 5 лютого 1636 р.

Це, безперечно, була одна з найбільших помилок другого Вази на польському престолі, який відмовився від досить легкого поповнення своєї скарбниці великими доходами. У цьому випадку Гданськ міг би розраховувати лише на втручання Данії та Нідерландів, а король, маючи переваги у вигляді мирного договору з Москвою та Туреччиною, міг піти на відкриту війну із віроломним містом — такий приклад в особі Стефана Баторія вже був в історії Речі Посполитої. Завадою у завершенні справи стала лише загроза зіткнення з Москвою.

Дійсно, Владиславу поки що такий сценарій не загрожував, бо на той момент війську Речі Посполитої заважали лише повсталі козаки [30].

Проте ситуація загострилася в 1637 р., коли сваволя польської шляхти в Україні досягла крайніх меж [6]. Найпершим завирувало Запоріжжя, де гетьманом було обрано досвідченого полководця Павла Бута, якого запорожці називали Павлюком. Починаючи з серпня 1637 р., визвольним рухом за декілька місяців

було охоплено велику частину Східної України. Поляки в паніці втікали під захист добре укріплених замків, кидаючи своє майно. Польний гетьман Микола Потоцький, який восени вдерся із величезним військом на територію України, бідкаючись про непевність свого становища, писав у листопаді королю: «Все до останнього покозачилося. Князівські міста — Ромен і всі інші — дають величезні юрби своєвільників» [25].

На жаль, під кінець грудня 1637 р. польному гетьману вдалося придушити козацьке повстання. Захопленого в полон Павлюка стратили у Варшаві, а вцілілі повстанці на чолі з отаманом Дмитром Гунею були змушені відійти на Січ [26].

Україною, святкуючи перемогу, лютували каральні загони польських окупантів. Їх дії призвели до масового переселення козаків на терени Московської держави [22].

У цьому ж, 1637 році, на засіданні сейму лідер литовських протестантів Кшиштоф Радзивілл, незгідний із прогабсбурзьким курсом короля, підбурив литовських депутатів, що почали вимагати скасувати митні збори у Кенігсберзі. Проте це небажання платити курфюрсту мито передвіщало наближення бурі, пов'язаної з черговою спробою встановити мито на Віслі [42]. Проте великою заслугою короля Владислава IV були важливі реформи, що зміцнювали її бойове значення. Саме на сеймі 1637 р. правитель зумів виконати свою обіцянку та домогся виділення ще однієї «кварти» на утримання артилерії. Саме завдяки Владиславу польська армія уникла залишитися із застарілою зброєю та тактикою, адже у зв'язку з укладеною 17 березня 1637 р. родинною угодою із Габсбургами, що передбачала шлюб монарха з донькою імператора Цецилією Ренатою, з'явилась концепція війни з Туреччиною. Проте заплановані дії проти турків не мали сенсу тоді, адже Габсбурги вели запеклу війну з Францією. Але Владислав IV Ваза планував атакувати Туреччину до кінця свого правління, але, зважаючи на геополітичний контекст, в той час це було хибною ідеєю.

Швеція, престол якої фактично належав Владиславу, постійно завойовувала нові території та ставала дедалі могутнішою державою на Балтійському морі. Пасивне спостереження Польщі за подіями могло призвести тільки до

катастрофи, тому виникла необхідність рішуче наступати на Швецію. У Польщі, звісно, були зв'язані руки через перемир'я 1635 р., тому в перші роки правління Владислав IV не міг вживати будь-яких заходів для радикального покращення становища Речі Посполитої на міжнародній арені. Січневий сейм 1637 року було зірвано, але навесні 1637 р. дедалі реальнішою ставала загроза війни з Туреччиною чи Москвою, тому в червні знову зібрався сейм, який вирішив, що гроші на можливу війну мають бути отримані завдяки митним зборам, що збираються в гирлі Вісли. Конституція з цього приводу була прийнята 18 червня 1637 р., але зустріла масовий опір дворянства. Збори у Великопольщі, Литві та Пруссії навіть вважали його недійсним. У цих регіонах було сильне представництво протестантів та їхніх політичних симпатиків. Вони розпочали повстання, тому що боялися, що Владислав IV захоче організувати сильний флот за допомогою митних доходів, який зможе перемогти Іспанію.

Таким чином, знову протестантський рух заважав політиці польського короля. Владислав IV багато місяців намагався вирішити суперечку на свою користь, проте польські протестанти та табір проти Габсбурга вперто протистояли, а успішні дії Данії вкотре показали, що протестантський табір був зацікавлений, в першу чергу, у підтримці статусу в польському політичному житті. Також збереження Польщі у політичній і економічній апатії було також і в інтересах Данії, адже «Датська золота шахта», як іноді називали Зунд, була надзвичайно вигідною, головним чином завдяки польському зерну. А у випадку запуску власного, незалежного від Гданську флоту в Балтійському морі, Польща могла загрожувати існуючому балансу сил. Також не треба забувати, що Швеція, Данія та Нідерланди – набагато менш заселені країни, ніж Польща, та, в певному сенсі, мали статус спокою. Якби Польща змогла виступити, маючи сильний та чисельний флот, стратегічна та територіальна глибина польської держави набагато б зміцнилась. Проте спроба покласти обов'язки на Віслу з 1637 року стала великою поразкою короля, тому на наступному сеймі на початку 1638 року Владислав IV відійшов від усього проекту.

Цей момент можна назвати початком закінчення успішного правління Владислава IV. Разом із політичними помилками Владиславу IV також довелося відмовитися від ідеї встановити порядок визнання догмату про непорочність Пресвятої Богородиці Марії. Шляхетна опозиція, контрольована магнатами, постійно звинувачувала короля у бажанні ввести абсолютне право. Наслідком усього цього у сеймі 1638 р. Владислава IV було змушено дати обіцянку, що він не буде скликати надзвичайних парламентів без особливих причин [3].

Одна із резолюцій цього зібрання також стосувалася зменшення розміру реєстру козацького війська та умови, що козаки, які не ввійшли до реєстру, мають розглядатися як звичайне кріпосне право. Очевидно, що це підсилило обурення в Україні, яка вже була охоплена козацьким повстанням під проводом Якова Острянина. Для його придушення протягом декількох місяців було задіяно коронні війська, яким вдалося взяти під контроль ситуацію лише наприкінці року. Тоді ж було прийнято рішення про подальше зменшення місцевого самоврядування козаків [2].

Того ж, 1638 року, Данія в чотири рази підвищила митний збір, який збирала в Зунді. Насамперед від цього постраждала торгівля зерном із Польщею, через що, окрім шведів, своє невдоволення висловили й Нідерланди, які протягом багатьох років намагалися збалансувати вплив Швеції та Данії у Європі та Балтійському регіоні зокрема.

1639 рік символічно завершив падіння іспанського флоту. Починалося збільшення впливу протестантського табору, а для Польщі закінчувалося відносно сприятливе геополітичне вікно, що пов'язувалося і з багаторічним турецько-перським конфліктом. Мир, що був підписаний цими державами у 1639 році, дозволив султану знову активізуватися в Європі.

В цей період, пов'язаний з мирними угодами із Московією, Туреччиною та Швецією, король Владислав IV все ж шукає способи покращити становище Польщі за допомогою зброї. Однією з таких спроб була провокація війни зі Швецією у Лівонії у 1639 р., яка виявилася марною. Великим чинником неспроможності короля Владислава IV була відсутність фінансів для виконання

амбітних планів. Таким чином, ситуація в Речі Посполитій ставала все менш оптимістичною. Зібраний у 1639 році сейм розійшовся без жодної ухвали. Король фактично збанкрутував, Габсбурги терпіли поразку за поразкою в Тридцятилітній війні, а в 1640 р. спалахнули повстання на Піренейському півострові — в Каталонії та Португалії, які викликали додаткові занепокоєння католицького табору та зв'язали значну частину іспанських військ, що воювали на своїй території. Одна з небагатьох радісних новин цього періоду — народження 1 січня 1640 року сина, Сигізмунда Казимира.

Король Владислав розпочав своє правління зі значних успіхів, якими, безсумнівно, була успішна війна з Московією та підписання нового миру зі Швецією у Штумській Вісі. Однак чим довше тривало його правління, тим більше він відчував надзвичайний параліч свого офісу та всієї країни. Католицький табір чекала величезна катастрофа, і Владислав IV був безсилим перед цим фактом та не міг надати реальної підтримки тій стороні, що давала Польщі шанс уникнути найгіршого. Воюючи проти Швеції, Владислав IV міг би фактично підтримати католицький табір, проте австрійські Габсбурги цього не хотіли. Тому польський король, а крім нього новий великий канцлер коронний Єжи Оссолінський та великий гетьман коронний Станіслав Конєцпольський дедалі більше зосереджувалися на давно запланованій війні з Туреччиною. Перемога над татарами, на думку цих політиків, давала змогу заселяти, нарешті, українські землі «нормальним шляхом» та привела б до того, що козаки перестануть бути господарями на Дикому Полі. Звісно, плани були надзвичайно амбітними, хоча й дещо нереальними, адже перманентне захоплення Криму втягувало Польщу в довготривалу війну з Туреччиною. Її важко було б вести в ситуації, коли союзники-протестанти султана отримували значну перевагу над імперією. Найважливіші польські діячі того часу мали велику ілюзію, що православні українські піддані охоче приєднуються до великого хрестового походу проти ісламських загарбників, проте їм був невідомий той факт, що козаки ретельно планували великий виступ проти Речі Посполитої упродовж довгого часу. У 1644 році впливовий на той час сотник козацького війська Богдан Хмельницький

зустрівся із французьким посланцем. Згодом стало зрозумілим, що козацькі ватажки мали більшу охоту завдати смертельного удару «північній Іспанії», як у XVII столітті називали Польщу німецькі протестанти, ніж Високій Порті [43].

Таємні плани війни з Туреччиною також були зірвані прикордонними магнатами, що воліли не дратувати могутнього ісламського супротивника та задовольнялися статус-кво, що давало їм значний вплив і становище майже незалежних князів.

Король Владислав IV усе ж наполягав на війні, оскільки бачив у ній єдиний шанс звільнити Польщу від політичної прірви, що насувалась. Проте майбутні події підтвердили неспроможність Польщі протистояти політичній катастрофі.

Значно погіршилися і стосунки з Габсбургами, оскільки їхня поведінка багато в чому була зовсім нелогічною, адже становище країни в Тридцятилітній війні ставало дедалі важчим. Замість шукати прихильності свого родича, імператор зневажав його.

Поворот у бік Франції, який стався у 1644–1645 роках, став вираженням крайнього розчарування двору, що, паралізований всевладдям шляхти та неприхованим небажанням співпраці з Габсбургами, відчайдушно шукав способи зламати політичне та економічне безсилля Польщі на європейській арені. Таким союзом міг стати союз із Францією, яка вступала у свій золотий період після успіхів у Тридцятилітній війні, проте користі він майже не приносив. Проте Кшиштоф Опалінський за дорученням короля 5 листопада 1645 року одружився з Марією Луїзою Гонзагою, принцесою Мантуї, в Парижі. Таким чином, Владислав IV усе ж не порвав жодних стосунків із Габсбургами, проте створив базу для тіснішої співпраці зі зростаючою могутністю Франції. Але, на відміну від Іспанії, що кілька десятиліть поспіль намагалася відвоювати Північне море для католицизму за допомогою Речі Посполитої, Франція не виявляла схожих прагнень. Тому, наближаючись до Франції, Річ Посполита не могла розраховувати на допомогу у виході з-під геополітичного гніту в жодному з найважливіших для неї регіонів. Проте ця подія мала сприяти створенню нового іміджу Речі Посполитої. Однак проблема Речі Посполитої полягала зовсім не в дефіциті

«толерантності», а у майже повній відсутності прихильності до ідеї християнської Європи, вірної Риму [10].

13 серпня 1645 року був підписаний Бремсебруський договір, що поклав край датсько-шведській війні, яка тривала з 1643 року. Безсумнівним переможцем у цьому конфлікті стала Швеція, яка отримала значні територіальні придбання, що давали їй безперешкодний доступ до Північного моря. Найважливіші експортні товари Польщі, унаслідок цього, ставали дедалі дешевшими протягом XVII століття. Тобто, всього за півстоліття Швеція, незначна досі європейська держава, пройшла зовсім інший шлях, ніж той, яким пішла Польща. Польщі було завдано великих збитків. Катастрофа висіла в повітрі.

Намагаючись хоч якось врятувати ситуацію, король Владислав IV продовжував спроби розпочати війну і навіть почав у 1646 році переговори з Московією, яка могла допомогти у боротьбі з татарами. Проте плани монарха наštовхнулися на повний спротив депутатів. Однак Владислав продовжив підготовку, особливу ставку роблячи на козаків, які мали у співпраці з Венецією діяти в Причорномор'ї. Якщо брати до уваги військовий талант Владислава IV та гарну підготовку армії, воєнні ініціативи проти Туреччини мали певні шанси на успіх. Тому у липні 1646 р. Владислав знову надав план великої війни, а в жовтні на сеймі знову спробував зібрати кошти для його здійснення, проте знову зустрів шалений опір.

Влітку 1646 р. Варшаву відвідала делегація козаків, з королем було складено таємний план дій проти Туреччини. З боку Владислава IV прозвучала обіцянка збільшити реєстр та надати козакам нові права. Проте протягом наступних місяців обіцянки не були виконані, а один із козацьких ватажків — Богдан Хмельницький — віддалився від короля, оскільки не отримав обіцяної допомоги. Проте отримав допомогу від вождя кримських татар Тугай-бея [11].

Вже на початку 1648 р. в Україні спалахнуло нове велике повстання проти польського панування під проводом Богдана Хмельницького, жах якого посилювало укладення татаро-козацького союзу в березні. Козацьке повстання стало для поляків справжнім пеклом.

У відповідь на козацьке повстання в район Дикого Поля були направлені польські війська під командуванням гетьмана Миколая Потоцького. Деякі з них були оточені наприкінці квітня 1648 року під Жовтими Водами. Приєднання реєстрового козацтва до повстанців створювало значні сили, з якими довелося зіткнутися польським військам.

16 травня 1648 року поляки були фактично розбиті та змушені відступити на захід. До короля не встигла дійти звістка про цю поразку — в ніч з 19 на 20 травня 1648 р. Владислав IV Ваза помер у литовському Меречі.

ВИСНОВКИ

Період правління Сигізмунда III та Владислава IV Вазів – одна з найвизначніших епох в історії українсько-польських відносин. Проте це достатньо нова тема в історіографії. Загальноісторичні розвідки з історії королівства та дослідження епохи Ягеллонів та Вазів виокремлюються на декілька етапів:

- Перший умовно окреслює другу половину XIX – початок XX ст.
- Другий етап історіографії епохи Вазів охоплює проміжок часу між Першою та Другою світовими війнами.
- Початок третього періоду відноситься до часу завершення Другої світової війни та припадає на 1950–1970-ті рр.
- Новий, четвертий етап, розпочався в середині 1980-х рр. та продовжується зараз.

Проте українська історіографія досі не дає повної картини дослідження періоду правління представників шведської династії Ваза у Польщі.

Образ короля Сигізмунда III має сталі риси правителя зі схильністю до абсолютизму, шанувальника церемоніального та придворного етикету, фанатика-католика, пропагандиста Товариства Ісуса, меланхоліка та любителя мистецтва й алхімії. Його порівнюють із Філіпом II та Рудольфом II. Проте, незважаючи на негативні оцінки його зовнішньої політики, період правління Сигізмунда III Вази – один із найвідоміших періодів в історії Польщі та Європи [17]. Сигізмунд III Ваза, безперечно, допускався помилок у часи свого правління, проте він був правителем, що покладав великі сподівання на виправлення багатьох важливих помилок ягеллонівської епохи. Сигізмунд був католицьким царем, проте йому довелося правити в період домінування зовсім іншого політичного варіанту, продовженням якого був Замоїський.

Виходячи зі сказаного вище, стає зрозуміло, що Сигізмунд III Ваза був правителем, що мав величезні амбіції, його проєкт охоплював практично всю

Європу. Тобто польська політична еліта в кінці XVI століття побачила величезну історичну можливість вийти з геополітично-комерційної пастки, головним чином за рахунок розширення на Схід. Спільні дії зі Швецією проти Москви, поєднані із розповсюдженням церковного союзу в російських землях, створювали великі можливості повторення Союзу з Литвою, який призвів до розширення латинської і польської культури на територію Великого князівства Литовського.

Разом із глибоким розширенням в Євразію, Річ Посполита також могла розраховувати на отримання доступу до східної торгівлі. Хоч і дещо обмежено, Москва вже торгувала з Персією, Індією та Китаєм після завоювання Казанського та Астраханського ханств.

Незважаючи ні на що, Сигізмунд III все ж вірив до останніх днів свого правління, що зможе скористатися геополітичним вікном, що повільно закривається, та дозволить перетворити Балтійське море на водойму, підпорядковану інтересам католиків. На жаль, час його правління припав на період агонії католицизму, проте, незважаючи на постійні перешкоди, створені його опонентами, Сигізмунд III зробив усе можливе, щоб врятувати латинську цивілізацію та Співдружність від катастрофи.

Усі історичні джерела відзначають, що Сигізмунд III Ваза був шляхетною, розумною та культурною людиною, що уникала непотрібних серйозному правителю задоволень придворного життя. Можна навіть стверджувати, що Ваза був надто шляхетним, тому що ніколи не міг належним чином покарати та розправитися з внутрішніми ворогами, які спричиняли спротив його планам та зраджували декілька разів. Проте, незважаючи на те, що Сигізмунда постійно звинувачували в прагненні захопити абсолютну владу, насправді він був прихильником повернення до ідеї християнської республіки, в якій абсолютна влада була відсутня.

Тобто перший Ваза на польському престолі був справжнім епігоном Середньовіччя, володарем, що не йшов на компроміс із протестантською революцією, бо такий компроміс насправді був неможливий [27]. Його правління, яке тривало майже півстоліття, врятувало Республіку Польща від попередньої

катастрофи та зберегло слабкі надії уникнути гніту панування протестантизму. На жаль, його сином бракувало таких широких горизонтів, що зрештою затьмарило видатні досягнення монарха.

З самого початку князь Владислав здавався ідеальним наступником свого батька, проте згодом виявилось, що ідеологічні та політичні симпатії Владислава дедалі більше відрізняються від симпатій батька. Правління Владислава IV Вази легко охарактеризується як трагічне, оскільки, окрім відбиття московської навали та виступу проти Швеції в перші роки свого правління, другому Вазі не вдалося досягти жодного великого успіху. Проте це не стільки виною короля Владислава, скільки результатом прогресуючого хаосу та саботажу з боку протестантської шляхти, що домінувала ще з часів Казимира Ягеллона. Саме через це Польща втратила, ймовірно, один із найбільших командних талантів у своїй історії.

Справді, Владислав IV Ваза мав достатньо таланту, щоб проводити дуже амбітні кампанії, проте в країні не було політичної волі застосувати його організаторські та тактичні таланти на практиці. За часів Владислава IV для Польщі закінчилася епоха, в якій було ще доволі багато шансів вирватися з геополітичного та економічного гніту – достатньо було тільки зібрати потрібні податки та сміливо атакувати ворога. Чисто теоретично Річ Посполита все ще була країною, що не надто сильно постраждала в жорстокій Тридцятилітній війні, як багато інших країн.

Таким чином, відмовивши королю у війні з Туреччиною, Річ Посполита, певною мірою, зумовила свій грандіозний політичний занепад, який продовжувався протягом наступних кількох десятиліть. Річ Посполита заплатила величезну ціну за помилки партій, що роками торпедували боротьбу Сигізмунда III за панування в Балтійському регіоні, а за часів Владислава IV – задовольнялися ілюзорним миром, замість того щоб завоювати Крим та вийти на береги Дунаю [17]. Фактично закривалося «геополітичне вікно» для уникнення деградації. На момент смерті Владислава IV про це було дуже мало відомо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блануца А. Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 рр.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 423 с.
2. Бурдяк Р. Образ козацького повстання 1635 р. у Польській історіографії кінця XIX – першій половині XX ст. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 80. Том 1. С. 4 – 10. URL: https://aphn-journal.in.ua/archive/80_2024/part_1/80-1_2024.pdf#page=4 (дата звернення 03.02.25).
3. Владислав IV Ваза. *Timenote*: веб-сайт. URL: <https://timenote.info/ua/Vladislav-IV-Vaza> (дата звернення 03.02.25).
4. Войтович Л.В. Проблеми участі українського козацтва у Тридцятилітній війні. *Військово-науковий вісник*. 2020. № 34. С.129 – 148. URL: <http://vnv.asv.gov.ua/article/view/220316/220008> (дата звернення 03.02.25).
5. Гавриленко Т. С. Дипломатична місія воєводи Адама Киселя з точки зору сучасності. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2019. №35. С. 44–50. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/krok-university-law-journal/article/view/218/185> (дата звернення 03.02.25)
6. Григор'єва Т. Творення «пам'яті» про Хотин-1621 у київських церковних текстах і козацьких літописах XVII – початку XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2022. №1. С. 154 – 169 URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4d627a7d-7311-4a51-b457-b8e5f940c9b0/content> (дата звернення 03.02.25)
7. Дмитро Шурхало: «Колись Іван Грозний вважав, що Річ Посполита – failed state, яку можна легко перемогти. Так само Путін думав про Україну». *Центр політичного консалтингу*: веб-сайт. URL: <https://cpc.com.ua/articles/dmitro->

shurkhalo-kolis-ivan-grozniy-vvazhav-scho-rich-pospolita-failed-state-yaku-mozhna (дата звернення 03.02.25).

8. Дубіна В. Козацьке повстання 1625 року у польській історіографії кінця XIX – першої третини XX ст. *Проблеми гуманітарних наук*: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2022. №11/53. С.220–243. URL: <http://phh.dspu.edu.ua/article/view/272631/269929> (дата звернення 03.02.25)

9. Зашкільняк Л. О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів: навч. посібник. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с. + 8 кол. мап.

10. Звягіна О. М. Зовнішня політика Польського королівства у Центрально-Східній Європі в умовах міждинастичного суперництва Ягеллонів і Габсбургів (1507-1548 рр.): автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.02. Київ, 2018. 23 с.

11. Іващенко О.В. «Посулля» – козацькі повстання 1637-1638 років і Роменщина. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/16783/15-Ivashchenko.pdf> (дата звернення 03.02.25)

12. Крикун М.Г., Боряк Г.В. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України В XV-XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел: монографія / АН України, Археогр. коміс., Ін-т укр. археографії. 2-ге вид. Київ: Ін-т укр. археографії, 1993. 184 с.

13. Кроль Пйотр. Річ Посполита обох народів. URL: <https://ipn.gov.pl/download/1/761488/Rozdzial2ZaryshistoriiPolskipoUkrainsku.pdf> (дата звернення 23.01.25).

14. Ладиченко Т. В., Лукач І., Івченко О. Всесвітня історія : навч. посіб. для 8-го кл. закл. заг. серед. освіти, які беруть участь в інновац. освіт. проєкті всеукр. рівня за темою «Розроблення і впровадження навчально-методичного забезпечення для закладів загальної середньої освіти в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти» у 2024/2025 навч. р. У 2 ч. Київ : Генеза, 2024. Ч. 2. 96 с.: іл., карти.

15. Михайловський В. Бібліографія парламентаризму на українських землях до 1648 року: Польське королівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполита. Студії з історії парламентаризму на українських землях XIV–XX ст. Том II. Київ: Темпора, 2018. 192 с.
16. Михайловський В. Королі та династії в українській історії. *Український тиждень*: веб-сайт. URL: <https://tyzhden.ua/koroli-ta-dynastii-v-ukrainskij-istorii-6/> (дата звернення 23.01.25).
17. Норман Дейвіс. Боже ігрище. Історія Польщі. Київ. Видавництво Соломії Павличко «ОСНОВИ», 2008. 1098 с.
18. Політика Речі Посполитої. *Освіта.ua*: веб-сайт. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/31258/ (дата звернення 23.01.25).
19. Русина О.В. Українські сторінки біографії Альберта Станіслава Радзівіла. *Український історичний журнал*. 2014. № 4. С.27 – 49. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/UIJ_2014_4_5.pdf (дата звернення 03.02.25).
20. Сигізмунд III Ваза. *Timenote*: веб-сайт. URL: <https://timenote.info/ua/Sigizmund-III-Vaza> (дата звернення 23.01.25).
21. Тридцятилітня війна: війна за релігійне панування в Європі URL:<https://www.youtube.com/watch?v=uFv-c38CBvU>(дата звернення 03.02.25)
22. Українська звияга. *Історико-патріотичний клуб «Алатир»*: веб-сайт. URL:<https://www.alatyr-history.club/?p=2970> (дата звернення 03.02.25).
23. Українські землі у складі Речі Посполитої (друга половина XVI ст.) *Ed-Era*: веб-сайт URL: <https://ed-era.com/projects/znohistory/m2/l6> (дата звернення 03.02.25).
24. Федчук О. Б. Образ польської-литовської унії як сюзерена в уявленнях кримських татар другої половини XV – першої половини XVII століть. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. 2020. Випуск 155. С. 126 – 132. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gileya_2020_155_24.pdf (дата звернення 03.02.25).

25. Фігурний Ю.С. Козацьке повстання 1637 р. під проводом Павла Бута (Павлюка) як важливий чинник українського етно державонацієтворення в українознавчому вимірі. *Українознавство: збірник наукових праць ННДІУБІ*, том XXIX. URL:

https://chtyvo.org.ua/authors/Fihurnyy_Yurii/Kozatske_povstannia_1637_r_pid_provodom_Pavla_Buta_Pavliuka_iak_vazhlyvyi_chynnyk_ukrainskoho_etnode.pdf (дата звернення 03.02.25).

26. Худояр Л. В. Становлення принципу рівності у правовій ідеології українського козацтва наприкінці XVI–у першій третині XVII століття. *Часопис Київського університету права*. 2013. №. 3. С. 75-78. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Chkup_2013_3_19.pdf (дата звернення 03.02.25).

27. Ціватий В. Вестфальський політико-дипломатичний фінал тридцятилітньої війни (1618–1648): теоретико-методологічний та інституціональний аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 30. С. 127 – 135. URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/37717/1/30_Zbirnuk_pdf.pdf#page=127 (дата звернення 03.02.25).

28. Ціватий В. Європейські зовнішні справи і дипломатія середини XVII століття: інституціональні дилеми Вестфальського Конгресу і Вестфальського миру. URL: <https://uaforeignaffairs.com/en/article/read/13> (дата звернення 03.02.25).

29. Швайкіна О. О. Тридцятилітня війна. *Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: збірник матеріалів Сьомої Інтернет-конференції (25 травня 2017 р.)* / під заг. ред. К. В. Балабанова. Маріуполь : МДУ, 2017. С. 68 – 70. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1502/1/tendentsii_rozvytku_2017.pdf#page=68 (дата звернення 03.02.25).

30. Щербак В. Соціальний портрет козацької верхівки другої половини XVI – першої половини XVII ст. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/shev/2/15.pdf> (дата звернення 03.02.25).
31. Яковенко Н. Українська Шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і центральна Україна: монографія. Видавництво «Критика». Київ, 2008. 475 с.
32. Яценко В. Пётр Кроль: Сьогодні вже можемо говорити про діалог польської та української історіографії. Вважаю, що це один з найбільших успіхів для істориків... *Historians:* веб-сайт. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/intervyu/889-potr-krol-sohodni-vzhe-mozhemo-hovoryty-pro-dialoh-polskoi-ta-ukrainskoi-istoriohrafii-vvazhaiu-shcho-tse-odyn-z-naibilshykh-uspikhiv-dlia-nas-istorykiv> (дата звернення 23.01.25).
33. Barwicka-Makula Aleksandra. Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587-1592: Praca doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Ryszarda Skowrona. Katowice: 2013. 390 s. URL: https://www.academia.edu/87059591/Od_wrogo%C5%9Bci_do_przyja%C5%BAni_Habsburgowie_austriaccy_wobec_Polski_w_latach_1587_1592 (дата звернення 03.02.25).
34. Biedrzycka Agnieszka. Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego, hetmana wielkiego koronnego 1632-1646. Kraków, 2005. 776 s.
35. Christopher I. Beckwith. Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present. Published by: Princeton University Press: 2009, 504 p.
36. Dariusz Kuźmina «Wazowie a Kościół w Rzeczypospolitej». Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2014. 358 s.
37. Kamil Janicki. Władysław IV Waza (1595-1648). *Ciekawostkihistoryczne*: strona internetowa. URL: <https://ciekawostkihistoryczne.pl/leksykon/wladyslaw-iv-waza-1595-1648/> (дата звернення 23.01.25).

38. Paweł Rzewuski. Czarna legenda Zygmunta III Wazy? *Teologia Polityczna*: strona internetowa. URL: <https://teologiapolityczna.pl/pawel-rzewuski-czarna-legenda-zygmunta-iii-wazy> (дата звернення 23.01.25).

39. Polityka zagraniczna Zygmunta III Wazy. *Bryk*: strona internetowa. URL: <https://www.bryk.pl/wypracowania/historia/xvii-wiek/3853-polityka-zagraniczna-zygmunta-iii-wazy.html> (дата звернення 23.01.25).

40. Przeczytaj. *ZPE*: strona internetowa. URL: <https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/Dx5H2ye39> (дата звернення 03.02.25).

41. Szałaj Marcin. Ruś Kijowska, powstanie Chmielnickiego, zabory i niepodległe państwo. *Historia Ukrainy. Wydarzenia*: strona internetowa. URL: <https://wydarzenia.interia.pl/ukraina-rosja/news-rus-kijowska-powstanie-chmielnickiego-zabory-i-niepodlegle-p,nId,7160115> (дата звернення 03.02.25).

42. Walka o dominację na Bałtyku w XVII wieku. *Narodowe Muzeum Morskie*: strona internetowa. URL: <https://nmm.pl/2014/01/31/walka-o-dominacje-na-baltyku-w-xvii-wieku/> (дата звернення 03.02.25).

43. Władysław IV Waza – panowanie (polityka wewnętrzna, zagraniczna). *eSzkola*: strona internetowa. URL: <https://eszkola.pl/historia/wladyslaw-iv-waza-panowanie-polityka-wewnetrzna-zagraniczna-8385.html> (дата звернення 23.01.25).

44. Wozinski Jakub. Handlowo-gospodarcze tło dziejów Polski (1572- 1795). Tom I. Od ujścia Wisły. Wydawnictwo Prohibita. Wydanie I. Warszawa. 2022 496 s. URL: https://multibook.pl/pl/p/file/27535d53c108f11e25e0a81dc4b771d2/Od-ujscia-Wisly-po-Morze-Czarne-tom-II_darmowyFragment.pdf?srsltid=AfmBOoqk5AM-pbhfg0HL4e4ezUu2BZiGO9SDTxVBsfmue0KszXtBcbSM (дата звернення 03.02.25).

